

GAZDAG LÁSZLÓ

Herczeg, a befutott író, mint politikai publicista Tisza István oldalán

Az első évek

Szekfű a *Három nemzedékben*, a Tisza-féle liberalizmust bírálva megemlíti, hogy Tisza mint párt- és kormányfő még a liberalizmus és Budapest nyújtotta eszközöket sem tudta használni politikája támogatásához. Kiemeli: „A sajtót sohasem tudta magának felhasználni, sem a liberális korban szokásos korrupciós eszközökkel, sem pedig józanul és értelmesen alkalmazott korlátozások segítségével.”¹ Vermes Gábor pedig, hogy érzékeltesse Tisza elvétett sajtópolitikáját, a Szabadelvű Párt bukásakor kommentár nélkül idézi Berzeviczyt, aki kritikusan jegyzi meg: „Most világlott ki a végzetes hiba, melyet Tisza – ki, mert maga kevésre becsülte a népszerűséget, mindig elhanyagolta a sajtópolitikát – elkövetett akkor, mikor még erősen ült a nyeregben.”² Ezt a képet erősíti meg sajtótörténetünk híradása is, felhívva a figyelmet arra az érdekes jelenségre, hogy évekig hiányzott a kormánypárti sajtó, vagy ha egyáltalán volt, akkor is teljesen jelentéktelen maradt a befolyása. A magyar sajtóéletnek ezt a valóban furcsa jelenségét az elemző is abban látja, hogy a dualizmus korában a vezetés ragaszkodott a klasszikus liberalizmushoz, nem avatkozott bele kormányzati módszerekkel a sajtó életébe.³

¹ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék, és ami utána következik*. Glatz Ferenc előszavával. ÁKV–Maecenas, Budapest, 1989. 376.

² Idézi VERMES Gábor: *Tisza István*. Osiris, Budapest, 2001. 127.

³ KÖKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2001. 179.

A helyzet azonban valamelyest árnyaltabb, ha közelebbről vizsgáljuk Tisza Kálmán, illetve Tisza István sajtópolitikáját. Nem fedkezhetünk meg arról a mindmáig viszonylag kevésbé elemzett tényről, hogy a korszak több meghatározó sikeres írója is politikai publicistaként a Tiszák elkötelezett híve volt. Herczeg Ferenc mellett – akit Tisza István melletti következetes kitartásáért, s még inkább a revíziós politikához kapcsolható tevékenysége miatt az 1945 utáni irodalomtörténet jó ideig elfelejtett – ott találjuk Jókai Mórt és Mikszáth Kálmánt, s az induló Gárdonyi Gézáét is a Tiszák publicistái között.

Az egykori Balközép Párt legnagyobb lapjának, a *Hornak*, amely az 1875-ös pártfúzió után a kormánypárt lapja lett, alapító főszerkesztője Jókai Mór. A *Hon* a népszerűtlenséget is vállalva követte Tisza Kálmánt és megvédte kormányzati politikáját, de nyoma sincs benne a kormányfő dicsőítésének. Ezzel párhuzamosan futott a kormánypárt vezetőinek népszerűségével szintén nem sokat törődő *Ellenőr*. Szerkesztője, Csernátony Lajos, Amerikában és Nyugat-Európában elsajátított módszerekkel, hangvételével és a színvonalas munkatársi gárdájával hamarosan felfuttatta a lapot. A két orgánus 1882-ben fuzionált *Nemzet* néven. Szerkesztőségében túlnyomórészt megőrizte az *Ellenőr* gárdáját, fejlécén azonban Jókai Mór szerepelt főszerkesztőként. Az új politikai lap, a *Nemzet*, még számos más, a későbbi Tisza István-féle politikai publicisztikát is meghatározó munkatársat vonzott, mint például Gajári Ödönt, aki 1890-től átvette az újság szerkesztését. Még 1878-ban útjára indult egy új napilap is, a Légrády Károly szerkesztette *Pesti Hírlap*, amely a kormánypárthoz lojális, de nem kormánypárti volt; ezzel megszületett a független politikai napilap típusa Magyarországon. Cikkírói közt megtaláljuk Jókait, Mikszáthot, aki itt kezdte közölni gunyoros parlamenti karcolatait, valamint a fiatal Gárdonyit.⁴

A nagy palócra emlékezve írja Herczeg, hogy „Tisza István később már úgy örökölte Mikszáth vonzalmát, mint valami családi ékszer”. Mikszáth képviselői tevékenységére utaló soraiból egy-

⁴ BUZINKAY Géza: *Magyar Hírlaptörténet 1848–1918*. Corvina, Budapest, 2008. 73–74., 83.; KOSÁRY Domokos–NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. II. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 273–285., 292.

ben saját parlamenti tevékenységének igazolását és ezzel kapcsolatos álláspontját is kiolvashatjuk: „Mikszáth Ferenc József korában úgy lett országgyűlési képviselő, ahogy Ferdinánd király korában táblabíró lett volna. Egy szegény ország nemzeti adománya a költő számára: a képviselőség, alig járt politikai kötelezettségekkel, hiszen a poéta előre lefizette a mandátum árát az író tollával.”⁵ De idézhetjük Herczeget akkor is, amikor azzal a kortársak által is felvetett kérdéssel szembesülünk, hogy mennyire maradtak függetlenek a politika vonzáskörébe került írók és maga Herczeg. „Alapos tévedésben voltak azok az ellenzéki politikusok és újságírók, akik mindenáron rá akarták sütni Jókaira és Mikszáthra, hogy írói függetlenségük feláldozásával, önérzetük megalázásával jutottak mandátumhoz és politikai szerephez. Igazság az, hogy mind a két írónak kivételesen előkelő helyzete volt a pártban. Miniszterek és nagyurak törték magukat a barátságuk után.” Jókait passzív és szelíd kormánypártiként jellemzi, aki természetesen „lojálisan alávetette magát a pártfegyelemnek”, ellentétben Mikszáthtal, aki – jóval nyakasabb ember lévén – éles kritikával is tudott élni kormányával és pártjával szemben.⁶

A rangos írók támogatásán túl Tisza István kiéleződő politikai harcai, a századforduló politikai-társadalmi feszültségei valóban halaszthatatlanná tették a modern kormánypárti sajtópolitika megteremtését, valamint s közben kellett az 1899-ben megszűnt *Nemzet* folyóiratot is. De hogyan torkolt egybe a Tiszában megszűlő igény politikája, illetve a 67-es konszenzus publicisztikai megjelenítésére, illetve Herczeg Ferenc, a bánsági sváb származású író újságírói pályája? Mi magyarázza „berobbanását” és azt, hogy hamarosan nemcsak egyszerű szócsöve, hanem meghatározó alakja is lesz Tisza sajtójának? Az igazság valahol a Herczegtől már a fentiekben idézett mondatban található: „...hiszen a poéta előre lefizette a mandátum árát az író tollával.”

⁵ HERCZEG Ferenc: Mikszáth Kálmán Emlékbeszéd. In: *Herczeg Ferenc munkái*. XXXVIII. k. Tanulmányok I. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest, 1925. 159.

⁶ Herczeg Ferenc emlékezései. A *Várhegy*. A *Gótikus Ház*. A bevezetőt írta és a szöveget gondozta: NEMETH G. Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 298–299. (A továbbiakban: *Herczeg Ferenc emlékezései*.)

Írói karrierje a *Fenn és lenn* című könyvével indult, amelyet a váci fegyházban írt, ahol épp párbajvétségért kapott büntetését töltötte, illetve Kiss József lapjával, *A Héttel*, ahol több novellája is megjelent. Kapcsolata *A Héttel* nem szakadt meg, egy-egy novellát továbbra is ott jelentetett meg. 1891-től azonban már a *Budapesti Hírlap* állandó munkatársa volt, s Rákosi Jenő óriási hatást gyakorol rá. A *Budapesti Hírlapban* megjelent *A Gyurkovics család* című, folytatásokban közölt novelláival különös népszerűsége tett szert. Ekkor vált országosan ismertté. Ebben az évben megválasztották a Petőfi Társaság tagjának. *Mutamur* című, 1892-ben kiadott novelláskötete után pedig már kortársai is mint beérkezett fiatal íróra tekintettek rá. Írói rangjának elismerésül 1893-ban tagjául választotta a Kisfaludy Társaság is. A fiatal publicista előtt irodalmi sikerei révén megnyílt a magyar századvég társadalmi érvényesülésének minden lehetősége. 1894-től országgyűlési képviselő, és főszerkesztője az újonnan induló, mindmáig legnagyobb példányszámú ilyen típusú lapnak, az *Új Idők* képes irodalmi hetilapnak. 1899-től az MTA levelező tagja, 1903-ban a Petőfi Társaság másodelnöke, majd Jókai halála után elnöke. 1911-ben az Akadémia rendes, majd 1914-ben tiszteletbeli tagja.⁷ Ebből a vázlatos áttekintésből is érzékelhetjük, hogy Herczeg milyen szédületes karriert futott be: kora Magyarországon nem egészen egy évtized alatt elismert íróvá és keresett publicistává vált. Neve irodalmi védjegy lett.

De térjünk vissza *A Hétre*, amelyről nem kis malíciával jegyzi meg Németh László: „Herczeg Ferencet, mielőtt Tisza barátja lett, a Hét gárdájában találjuk.”⁸ Igen, abban *A Héttben*, amely kései elemzői szerint is a századforduló legnagyobb hatású hetilapja volt. A lap első száma 1890. január 1-jén jelent meg. Nem kizárólagosan irodalmi folyóirat, közöltek benne társadalmi és politikai témájú írásokat is. A kortárs lapok nemzetközi horizontjánál jóval messzebb tekintett, de ugyanúgy a kiegyezés rendszerének tá-

⁷ Futó Jenő: *Herczeg Ferenc*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927. 3–4.

⁸ NÉMETH László: Kisebbségben. In: *A minőség forradalma*. II. k. Püski, Debrecen, 1992. 876. – Németh az asszimiláció kérdését vizsgálva arra jut, hogy lényegében sikertelen volt, illetve az „asszimilánsok” tért foglaltak a „magyarság rovására”.

mogatása jellemezte. Tág teret biztosított a fiatal tehetségeknek, megjelentetett egymástól eltérő véleményeket is. A közös arculatot az teremtette meg, hogy mindenestől a modern nagyvárosi életformát élő polgári-értelmiségi közönségnek szólt. Meghatározó alakjai: Ambrus Zoltán, Justh Zsigmond és Ignotus. Utóbbi a lap vezető kritikusa és ideológusa volt, s a klasszikus liberalizmus talaján állva formálta a lap olvasóközönségének ízlését. A szerkesztő, Kiss József így emlékszik vissza az indulásra: „Most tíz éve fohászkodtam neki annak a vállalkozásnak, hogy hetilapot alapítok olyan közönségnek, amely még nincs, olyan írókkal, akik még csak lesznek.”⁹ A publicisztikának, a kritikának is nagy teret engedő, célkitűzéseiben az irodalmi ízlést formáló lap jó néhány munkatársát ott találjuk majd a Herczeg vezette *Új Időknél*. Maga Kiss József hivatkozik rá: „Mi neveltük fel a mai publikumot, és mi neveltük fel a mai írói generációt is legnagyobb részben. Hiszen alig van név, igazán értékes név a magyar irodalomban, amely ne A Hét hasábjairól indult volna neki a megismertségnek, megbecsülésnek, szeretetnek és sikernek.”¹⁰ Innen indult Herczeg és jó néhány kollégája is, akiket nemcsak az *Új Idők* munkatársai között, hanem majd a Tisza által megszervezett kormánypárti *Az Újságban*, sőt a *Magyar Figyelőben* is ott találunk. Az innen kirajzott fiatal írótehetségek nem láttak abban semmi kivetnivalót, hogy *A Hét* túlnyomóan zsidó származású szerzőgárdájában kezdődött a karrierjük. A befogadó természetű, liberális nacionalista nemzeti konszenzus légkörében alkottak, meg sem kérdőjelezve a sikeres asszimiláció teóriáját. Herczeg visszaemlékezésében így tekint élete e periódusára: „A szerkesztő szerette kurta elbeszéléseimet, azt hiszem, főleg azért, mert olyan társaság rajzát találta bennük, amelyhez egész szívvel vonzódott. Ő a költészet aranyhídján akarta összehozni a zsidóságot a magyarsággal. Ez az asszimiláció reménydús korában volt.”¹¹

⁹ Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye. A bevezető tanulmányt írta VARGHA Kálmán. A folyóirat-ismertetéseket és a jegyzeteket készítette: KÓKAY György, OLTVÁNYI Ambrus, VARGHA Kálmán. Gondolat, Budapest, 1978. 290–292.

¹⁰ DEDE Franciska: „Szerzők a lámpa előtt”. *A Hét és az Új Idők szerzői 1895–1900. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005/2–3. 300.

¹¹ Herczeg Ferenc emlékezései. I. m. 234–235.

Herczeg, amikor pályája összefonódott Tisza Istvánéval, és aktív politikai tevékenységbe kezdett, már majd tíz éve a parlament tagja volt. Képviselősége azonban csak dekoratív dísz, rang, akárcsak kaszinótagsága. Jellemzőnek tekinthetjük anekdotázó, kedélyes visszaemlékezését, amidőn felidézi Szilágyi Dezsővel folytatott beszélgetését képviselőházi tagsága érdekében. „Abban a polgári környezetben, ahol az én gyökereim vannak, pályatévésztem embernek fognak tekinteni mindaddig, amíg csak író maradok. Ha képviselő leszek, akkor el fogják hinni, hogy nem vagyok züllött ember.” Képviselősége alatt ragaszkodott is ehhez a kicsit bohém távolságtartáshoz a politikától, amit amúgy sem becsült sokra. Amit értékelt, az a társadalmi elit élete, amelynek így már nemcsak külső szemlélője és írója, hanem tagja is, és részese mindennapi életének: „Volt azonban a kormánypárti képviselő életének egy vonzó oldala is: a Szabadelvű Párt volt az ország legkülönb férfiklubja. Könnyed baráti hang járta a képviselők közt, a kasztdemokrácia hangja.”¹² Tulajdonképpen képviselőházi tevékenysége kimerült évente jó, ha egy felszólalásban. Mindenesetre akkor is olyan témákban adott elő, amelyek íróként közel álltak hozzá, és szakértelemmel tudott hozzászólni a kérdéshez: beszélt a szerzői jogvédelemről, a színházak állami segélyéről, az Országház könyvtáráról, a nem állami iskolák tanítói illetményéről, az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről, a lelkeszi illetmények korpótlék útján való emeléséről.¹³

A váltás Tisza Istvánnal következett be – igaz, nem a képviselői aktivitásában, de annál inkább a politika, a politikai publicisztika felé fordulásában. Herczeg így vall erről: igaz tagja volt a Szabadelvű Pártnak, de „*lelki közösséget*” nem érzett vele. Mint írja, „az újságíró rosszmaájú semlegességével” tekintett a politikára. De az 1903-as országgyűlési ciklusban már Tisza hívének vallotta magát. Elutasította a feltételezést, hogy barátságuk sodorta volna bele a politikába; úgy véli: „politikai meggyőződésem tett engem Tisza hívévé”. Őbenne látta azt az államférfit, politikai erőt, aki felismeri a nemzetet fenyegető veszedelmeket, és képes

¹² Uo. 300–305.

¹³ FITZ József: Könyvészet. In: KORNIS Gyula (szerk.): *Herczeg Ferenc 80 év. Új Idők Irodalmi Intézet Rt. Budapest, 1943. 329.*

megbirkózni velük. Arra, hogy ez nem utólagos bölcsesség, emlékezéseiben bizonyáságul hívja korabeli cikkeit, illetve a *Bizánc* és az *Árva László király* című drámáit. Változatlanul őrzött politikai hitvallásának ismételt megfogalmazása nyilvánvalóvá teszi, hogy Tisza miért is támaszkodhatott rá, és miért vezetett útja a *Magyar Figyelő* szerkesztőségéig. „Amióta politikailag gondolkoztam, a 67-es kiegyezés híve voltam, mert meg voltam arról győződve, hogy a kiegyezés a legnagyobb szerencse, mely a nemzetet Mohács óta érte. A kiegyezés egy nagyhatalom és szövetségeseinek védelme alá helyezte a magyar nemzeti törekvéseket. Ez volt a maximuma annak, amit a magyarság egyáltalában remélhetett.”¹⁴ A kortárs Bethlen István is, aki Herczeget inkább költőnek és írónak, mintsem politikusnak tartotta, úgy emlékezett meg róla, mint aki csak Tisza színre lépésével kapcsolódott be az aktívabb politikai életbe. Emlékei szerint az Országházban ritkán szólalt fel, nem szeretett beszélni, és akkor is „bizonyos elfogódottsággal küzdött a beszéd alatt”. Herczeg *Szabadsághős* című tanulmányát idézve mondja, hogy ő is azokhoz a politikusokhoz tartozott, akik „tollal csinálnak politikát”. Herczeget méltatásában úgy ábrázolja, mint aki Tiszának, a nagy embernek „fegyverhordozója, hű barátja és bámulója”, aki Tiszában a tett emberét az emberfeletti akaraterőt bámulta, emellett minden nemzetpolitikai kérdésben egyetértett vele.”¹⁵

A századelő politikai harcait Herczeg Tisza oldalán három jelentős folyóiratban vívta: a nagy hatású és közkedvelt *Új Idők*ben, amelynek egyúttal főszerkesztője is volt, így az ott megjelent írásai mellett a hetilap arculatát, világnézetét is alakította; a politikai közélet új fórumán az 1903 decemberében induló *Az Újságban*; és végül az 1911 és 1918 között fennálló, Tisza Istvánnal közösen szerkesztett *Magyar Figyelő*ben.

¹⁴ Herczeg Ferenc emlékezései. I. m. 391–392.

¹⁵ BETHLEN István: A politikus és a publicista. In: KORNIS Gyula (szerk.): *Herczeg Ferenc 80 év*. I. m. 121., 129.

A név kötelez: az *Új Idők*

Az *Új Idők* 1894-es indulását a Singer és Wolfner-kiadónál komoly viták előzték meg. Két program feszült egymásnak: Bródy Sándoré és Herczeg Ferencé. Bródy egy „szabad, bátor hangú irodalmi lapot” kívánt indítani a felső ötszáz számára, Herczeg pedig egy olyan „családi lapot, amelyet 14 éves kislányok is olvashatnak”, amely teret nyit a „nemzeti gondolat társadalmi megnyilatkozásának”. Mikszáth Kálmán és Wolfner József Herczeg koncepciója mellé állt. A Singer és Wolfner-cég vezetője a szintén a cég érdekeltségi körébe tartozó *A Hét* tudatos ellensúlyozására törekedett, így a Bródy vezette harcos és úttörő, de a kiválasztott keveseknek szóló *Nyugatot* idéző terv helyett a középosztálybeli magyar családot megszólító képes irodalmi és társadalmi hetilap indult diadalútjára.¹⁶ Ennek megfelelően Herczeg az első szám olvasóíhoz szóló beharangozóban a nemzeti értékeket építő, a hagyományokat hangsúlyozó, ugyanakkor az új idők kihívásainak megfelelő folyóiratot ígért: „A magyar család is új időket él, amióta arra a feladatra vállalkozott, hogy magyar társaséletet szervezzon. Ezt a feladatát csak úgy teljesítheti, ha a régi időkbeli öröklött nemzeti tőkéjét, faji sajátosságait, hagyományait, hajlamait és tehetségét teljesen beleilleszti az új idők modern keretébe, és alapjává teszi a speciális magyar műveltségnek.”¹⁷

A családi lap egy korábbi elemzője, Dersi Tamás az úri-hivatalnoki közlépréteg kedvenceként meghatározott folyóiratot mutat be, amely – szerinte – a polgári fejlődés kellemes oldalait elfogadja, de a kortárs művészet valóságfeltáró munkájától elzárkózik. Igénye arra korlátozódik, hogy „üres álmait jó képességű írók dolgozzák fel olvasmányos, gördülékeny elbeszélésekben és regényekben”. A folyóiratban olvasható tudósításokat a zenéről, a képzőművészekről, a néprajzi érdekességekről, a társasági élet szokásairól, a divatújdonságokról úgy találja, mint a „ravasz taktikus” Herczeg kiváló megérzését: mindazt, amit „a konzervativizmust és óvatos haladást egyeztetni kívánó” olvasóközönségének a siker reménye-

¹⁶ Herczeg Ferenc emlékezései. I. m. 286.; LIPTÁK Dorottya: *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában*. L'Harmattan, Budapest, 2002. 96.

¹⁷ Az olvasóhoz. *Új Idők*, 1895. I. k. 1. (1894. december 16. 1. sz.)

ben kínálhat.¹⁸ Lipták Dorottya is az írónak azt a hallatlan képességét emeli ki, ahogy a „*kultúracsinálás*” titkát, azaz a millenium középosztályának hangulatát mint „pontos szeizmográf” érzékeli. Így válhat újságja a korszak meghatározó lapjává, amely – mint mondja – „nem írókat, költőket formál, hanem tanítónők, postáskisasszonyok, körorvosok, kisvárosi ügyvédek, számvevői hivatalnokok ezreit”.¹⁹ Elemzésem szempontjából ez a lényeges momentum, mert a lap népszerűsége jóval felülmúlta kora többi irodalmi vagy politikai folyóiratának népszerűségét és példányszámát. A Bródy-féle koncepció megvalósulása esetén csak egy szűk elit lapja lett volna, mint ahogy az *Új Idők* 40 000-50 000-res példányszámával szemben a 3000 példányban megjelenő *A Hét* is az volt. Ellenben az *Új Idők* jelentős formálójává válhatott az ország társadalmi-politikai életét meghatározó olvasótábornak, egy szélesebb polgárosuló középosztálynak. De Lipták 2002-es tanulmánya is még egyértelműen elítélő képet fest a folyóiratról adott összegzésében. Mint írja: „Új szellemi távlatokat nem nyitott... Az indulástól az 1910-es évekig légies sznobizmus, egyfajta konzervatív illuzionizmus, egy csipetnyi kozmopolitizmus járta át sorait” – alig változtatva Németh G. Béla húsz évvel azelőtti elmarasztaló értékelésén.

Herczeg irodalmi folyóiratát általában *A Héttel* szokták összevetni, sokszor elmarasztalva „vidéki” vagy „konzervatív” jellege miatt, szemben a „modern”, „városi” *A Héttel*, pedig mindkét orgánum a középosztálybeli olvasóközönséget szólította meg. Munkatársaik, szerzőik többsége a századelő nagy irodalmi megújulását előkészítő generáció tagja, s a két lap szerzőgárdája között jelentős az átfedés – miként azt egy újabban közreadott tanulmány *A Hetet* és az *Új Időket* összevetve megállapítja. Az *Új Időket* a széles körű tájékoztatásra, ismeretterjesztésre, a művészi ízlés csiszolására törekvő lapként jellemzi, amely tanácsokat adott a mindennapi életvitelhez.²⁰ A szépirodalmi, művészeti és társadalmi képes hetilap nem tekintette feladatának a politikai állásfog-

¹⁸ DERSI Tamás: *Századvégi Üzenet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 125.

¹⁹ LIPTÁK Dorottya: i. m. 97.

²⁰ DEDE Franciska: i. m. 287-288., 299.

lalást, de a nemzeti hagyományok melletti elkötelezettségével, a programként megfogalmazott nemzeti kultúra terjesztésével állást foglalt a konzervatív-liberális nemzeti konszenzus mellett.

„Külföldi eszközökkel lehet európai kultúrát teremteni Magyarországon, magyar kultúrát soha. A kultúra nem nemzetközi kincs, internacionális műveltség nincs, valamint hazátlan társadalom, nemzetközi művészet, irodalom, sőt nemzetközi jó módor sincs. A legműveltebb, a legművésziesebb és legtudósabb országok azok, amelyekben erős nemzeti érzés lüktet... Ha nemzeti társadalmat akarunk szervezni, nem elég magyarul éreznünk: magyarul kell élnünk. Íme a mai Magyarország feladata. A sajtó, az irodalom és a művészet kötelessége kijelölni az utat, amely a kitűzött cél felé vezet, az ő feladatuk összegyűjteni, rekonstruálni és közkeletűvé tenni a nemzeti tőke elszórt kincseit. A feladat szelény, de céljait ismerő munkása legyen az *Új Idők* is.”²¹ Az e sorokban megfogalmazódó programmal magyarázható, hogy *A Héthez* viszonyítva kevesebb a külföldi szerzők aránya, de jelen vannak, s míg *A Hétt*ben egy francia–oroszc hangsúly figyelhető meg, addig az *Új Idők*ben angol, francia, olasz szerzők művei előzik meg a többi külföldi szerzőt. Az *Új Idők* feltűnő angol orientációját a lap erős képző- és iparművészeti beállítottságával magyarázza, amelynek keretében megjelenítette oldalain az Angliából induló szecesszió jegyeit. Mindazonáltal az idézett programból adódóan is a kortárs hazai irodalom reprezentálása volt a lap fő feladata, bár itt, *A Hétt*tel összehasonlítva, a szélesebb olvasóközönségre való tekintettel, jóval több amatőr és dilettáns mű is előfordul.²² Összességében az *Új Idők* mégis színvonalas fóruma volt a hazai irodalomnak.

Az első szám Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyőjével* indult. Ahogy Herczeg írta: „Ez olyan nagyszerű beköszöntő volt, hogy egyszerre fölfigyelt egész Magyarország, akkor még igazán a Kárpátoktól az Adriáig.”²³ Jókai Mór is jelentetett meg regényeket és rövidebb elbeszéléseket, mint ahogy Gárdonyi műveit is rendszeresen megtaláljuk a hetilapban. Herczeg megemlékezésében

²¹ Uo. 295–296.

²² Uo. 295–299.

²³ *Herczeg Ferenc emlékezései*. I. m. 287.

büszkén sorolja fel itt közzétett műveit: *Szabolcs házassága*, *Egy leány története*, *Gyurka és Sándor*, *Pogányok*, *Andor és András*, *A honszerző*, *Lélekrablás*, *Huszt*, *Huszt*, *Férőhűség*, *A királyné futárja*, *Fehér páva*, *Álomország*, *Hét sváb*, *Magdaléna két élete*, *Aranyhegedű*, *Tűz a pusztában*, *Az élet kapuja*, *Pro Libertate*, *Anci doktor lesz*, *A Nap fia*, *Ádám, hol vagy?*. A lap hasábjain jelent meg a szerző híradása szerint kétszázhusz novellája és kétszáznyolcvan társadalmi kérdéseket tárgyaló cikke. Önéletírásában mondja: „Mint szerkesztő sohasem törődtem avval, miféle »irány« szolgálatában áll az író, az Új Idők munkatársaitól csak egyet kívántam meg, hogy tehetséges legyen.”²⁴ Természetesen azért ennek az „iránynak” bele kellett férnie a Herczeg által is képviselt konzervatív liberalizmus értékrendszerébe és világlátásába. Mint fentebb láttuk, a lap programjában nem fogalmazta meg a politikai élet figyelemmel kísérését. De a folyóirat arculatával, felvetett témaival, az itt megjelentetett szerzők műveivel és Herczeg politikai-társadalmi nézeteit tükröző, saját, itt közzétett műveivel természetes módon körvonalazott állásfoglalást akár aktuális politikai kérdésekben is. Ha nem is állt ki a direkt politika mellett, de sokkal kifinomultabb és mélyrehatóbb eszközökkel, a szépirodalommal, illetve az ízlésformálás, a hagyományos értékrend konzerválásának lehetőségével hathatósan támogatta a fennálló társadalmi berendezkedés stabilitását, a polgárosodó középosztály számára megfogalmazott világképet. A lap beilleszkedett abba az értelmezési keretbe, amelyet a századvég konzervatív-liberális nemzeti konszenzusa jelölt ki, illetve akart fenntartani. Az *Új Idők* ennek a konszenzusnak volt megnyilvánulási fóruma, és képviselője Herczeg mint lapszerkesztő, szabadelvű képviselő, majd később Tisza-párti politikus és politikai publicista.

Politikum és humor: Horkayné az *Új Idők*ben

Az író megteremtett egy nagy sikerű fiktív nőalakot, Horkaynét, akinek hétről hétre a bőrébe bújt, és csípős humorral karikírozta a társadalmi élet jelenségeit. Ezt elemezve írja Dede Franciska:

²⁴ Uo. 287–288.

A Héthez hasonlóan, ahol Ignotus, mint Emma asszony, leveleiben feszegette a közélet és a mindennapok kérdéseit, Herczeg is a nemi szerepcserével, nőként közvetlenebbül szólhatott női olvasóközönségéhez, hamar népszerűvé vált *Ellesett párbeszéd*ek rovatában. És szabadabban, mint Dede írja: „férfiúi felelősségvállalás nélkül” nyilváníthatott véleményt.²⁵ Hasonlóan vélekedett Herczeg is, amikor a Singer és Wolfner 1941-ben külön kötetben megjelentette az *Ellesett párbeszéd*eket: „A polgári társaság tulajdonképpen csak egy alkalmat ismer, mikor a szólásszabadság korlátlan, olyankor szabad tapintatlannak lenni, sőt igazat is mondani: ez a kivételes alkalom az álarcos mulatság. Erre való tekintettel a szerző az Ellesett párbeszéd rovatában időközönként kis álarcoskomédiát rögtönzött, amikor is egy pergő nyelvű asszonyságot léptetett föl a diabolus rotae szerepében. Az író úgy vélekedett, hogy olyan szerény maskarában is, amilyen a női köntös, könnyebben úszhatja meg a felelősséget.”²⁶

Ha figyelmesebben olvassuk Horkayné kotnyeleskedéseit és a politikai életre tett sikamlós megjegyzéseit, erre az álarcra tényleg szükség is volt. Ne felejtsük el, hogy egyrészt az irodalmi hetilap a korban meglehetősen széles közvéleményhez szólt, amelynek érzelmeiben inkább a függetlenségi eszmények domináltak, másrészt Horkayné azért nemcsak a Szabadelvű Párt véleménye alapján gúnyolta ki a közélet szereplőit és történéseit, hanem az író (a humoros figura kínálta lehetőséggel élve), megszabadulva a „pártfegyelem” kötöttségeitől, nagyon is kemény kritikában részesítette kora parlamentáris politikáját és politikai tabuit. Dersi már említett elemzésében Horkayné figurája, illetve az *Ellesett párbeszéd*ek kapcsán megjegyzi: „A politika nem sok helyet kapott, s ha foglalkoztak is közéleti személyiségekkel, eseményekkel, keresték és rendszerint meg is találták a lényegtől távol eső, de figyelemfelkeltésre alkalmas mozzanatokot.”²⁷

²⁵ DEDE Franciska: i. m. 302.

²⁶ HERCZEG Ferenc: *Ellesett párbeszéd*ek. Singer és Wolfner, Budapest, 1941. 5. (A továbbiakban: *Ellesett párbeszéd*ek és zárójelben a cikk címe.) Idézi DEDE Franciska: i. m. 303.

²⁷ DERSI Tamás: i. m. 128.

A hetilap felvállalt programjának megfelelően a direkt politikai megnyilvánulás természetesen nem volt jelen számottevően, de Horkayné kapcsán az előbbi véleménnyel nem érthetünk egyet. A karakternek megfelelően előfordultak a kor színházi és társasági eseményeit kommentáló megjegyzései, s az író, a „szende” Horkayné álarca alatt, igenis meghatározó politikai, kulturális kérdésekben nyilvánította ki véleményét. A *Gotterhalte* – a közös hadsereg német nyelvű indulója, a császári néphimnusz körüli polémia valóban érdekelte kora közvéleményét. Vagy az obstrukció, az elharapódzó durva hang a politikai életben, a választójog, a nők választójoga, a feminizmus gunyoros kritikája a mai olvasóban sem azt a képet keltik, hogy a „lényegtől távol eső” témákkal figyelemelterelésről lenne szó. Ezekben a cikkekben Herczeg többször is érinti a választójogi küzdelmeket, s értelemszerűen szabadelvű politikai meggyőződése itatja át konklúzióit. Például amikor humoros megjegyzéseivel, gyanútlan nőalakja álcája alatt nevetségessé teszi, hogy az általános titkos választójog követelésében a klerikálisok, a radikálisok, az antiszemiták, a függetlenségek, a nemzetiségek – egymásnak homlokegyenest ellentmondó politikai csoportosulások – hogyan várják saját elképzeléseik győzelmét, ellenfeleik meggyöngülését.²⁸ Az obstrukció kapcsán karikírozza Andrassy Gyula véleményét.²⁹ A politikában megjelenő eldurvuló hang kapcsán tréfás enyelgés közben, Horkayné az épp aktuális udvarlójával a „*morbus politicus*” betegségének megjelenéséről értekezik: „Ez a központi idegrendszer degenerálása, amely inficiálás útján terjed. A beteg elveszti ép erkölcsi érzékét, látóköre megszűkül, ítélőképessége pedig végleg megzavarodik”.³⁰ Kijelenti, hogy kalandorok dominálnak a politikában, és lejáratják a parlament tekintélyét. Ez a véleménye Herczeg írásában Trianon után kap igen tragikus színezetet, az összeomlásnak egyik fő okaként, de publicisztikájában már ekkor is kiemelkedő helyet foglal el.

A mindenben tájékozott Horkayné eljut alkotmányreformjában egy kettős parlament felállításának ötletéig: az addigi Országház

²⁸ *Ellesett párbeszéd.* I. m. 182–183.

²⁹ *Ellesett párbeszéd.* (Gyakorlati és elméleti obstrukció.) I. m. 189–190.

³⁰ *Ellesett párbeszéd.* (A *morbus politicus*ról.) I. m. 117–120.

lenne a „nyilvános vagy köz ház”, itt tárgyalnák a közjogi kérdéseket, zászló, címerkérdést, katonai és külügyeket, a sérelmi politikát és a személyi kérdéseket. Ebben a házban, amely „mindent csinált csak nem dolgozott”, lennének továbbá a parlamenti viharok, a párbajok, derült jelenetek. A második ház lenne „a munka ház”, ahol letárgyalnák a törvényeket. Ha itt is felütné fejét az obstrukció, akkor az automatikusan átkerülne a „köz házba”. A „köz ház” tagjai nem kapnának fizetést, elég nekik a nyilvános szereplés lehetősége, sőt, Horkayné felveti a mandátumok nyilvános árverését.³¹ Az író, a parlamenti életet kifigurázó életképei mellett, nem győz eleget écelődni Rákosi Jenő 30 milliós Magyar Birodalmán sem.³² De Horkayné olyan kérdéseket is feszeget, amelyekhez még kora képviselői is ritkán nőttek föl, és ezzel mindjárt a figura lényegi szerepéhez és annak valódi jelentőségének megismeréséhez jutunk el.

„A szuverén nemzeti állam nemzeti hadsereggel, jelvénnel, külső képviselettel és udvartartással egyetemben a nemzet elévülhetetlen joga. A jogát pedig akkor gyakorolhatja a nemzet, ha ereje van hozzá. Nem akaraterőről beszélek, hanem fizikai erőről” – jelenti ki Horkayné nagyon is réalpolitikus módjára, miután a hadseregreform kapcsán, a magyar vezényleti nyelvvel kapcsolatban, bekövetkezett a koalíció politikájának csődje. – „A szabadelvű párt létjogosultsága éppen abban rejlett, hogy arra, amit nem tudott megcsinálni, azt mondta, hogy nem akarja megcsinálni. Így valahogyan fenntartotta a szuverén törvényhozás fikcióját. Mert, hogy a magyar törvényhozás szuverenitása fikció, arról talán maga is hallott már?”³³ Ez a „szende” kis kérdés pedig igazán a dualizmus és benne a magyar parlamentarizmus elevenébe vág. (Egyébként rámutat arra is, hogy Herczeg jól látta a Monarchián belüli valós réalpolitikát, látta, mekkora a magyar parlamentarizmus és szuverenitás mozgástere, s ez megkérdőjelezi, de legalább is árnyalja az íróról kialakított elmarasztaló sztereotípiát, a „konzervatív illuzionizmust”.

³¹ *Ellesett párbeszéd.* (Horkayné alkotmányreformja.) I. m. 83–86.

³² *Ellesett párbeszéd.* (Haynauról, Bachról és az aggregényadóról.) I. m. 99–102.

³³ Horkayné a kaszinóban. *Új Idők*, 1905. I. k. 268.

Érdemes hosszabban idézni Horkayné kiselőadását a magyar parlamentarizmusról, amely az egész dualista korszak szervei hibájára mutat rá: „A valóság az, hogy az egész magyar parlamentarizmus a korrupcióra van alapítva. Ha nincs korrupció, akkor nincs parlamentarizmus. Nem kellemes dolog erről beszélni, de úgy látszik, hogy muszáj. Az igazság az, hogy becsületes parlamentarizmus csak olyan országban képzelhető, ahol a parlament kezében nagyobb fizikai hatalom van, mint az uralkodóéban és ahol a dinasztia sorsa a parlament akaratától függ. Mint például a sokat emlegetett Nagy-Britanniában. Ott a királyi hatalom csak névleges, a király a valóságban a souverain parlament egy alkalmazottja. Nálunk másképp van. Nálunk a dinasztia erősebb, mint a parlament, a népképviselő hatalma tehát csak névleges... Azaz: nálunk a parlamenti formásokkal álcázott abszolutizmus uralkodik. Az ilyen parlament ellentmondásban van magával a parlament elvével, és csakis hazugságokkal, azaz a korrupció állandósításával tarthatja fenn önmagát. Minden magyar alkotmányos kormányzás *eo ipso* hazug... (És ki fog állandó becsületes állapotokat teremteni?) – Az, aki agyonveri az álparlamentarizmust és megalapítja az őszinte abszolutizmust, vagy az, aki agyonveri az álszabszolutizmust és megalkotja az igazi parlamentarizmust. Nekünk persze az utóbbi megoldás volna a kedves.”³⁴

Ez eléggé világos és szokatlanul őszinte elemzése a kiegyezés teremtette politikai képletnek. Egyben megmagyarázza azt is, hogy ezt a politikai realitást és az üres frázisok és az obstrukciós politika szintjén opponáló függetlenségi politikát miért ítélte el olyan mélyen az író, érezve a közjogi harcok és politizálás zsákutcáját. Gyakorlatilag ugyanezt a kényszerpályát rajzolta meg Szabó Miklós, amikor kifejtette, hogy a dualizmus korában a pártalakulások kerete a pártfúzió volt, szemben az angol típusú parlamenti váltógazdálkodással, mivel azt az összmönarchiai viszonyok nem tették lehetővé. Az uralkodó nem nevezhetett ki függetlenségi kormányt, így „háromnegyed egypártrendszer” jött létre.³⁵ Ezt igazolja a koalíciós kormányzást megelőző háttéralkuk

³⁴ Horkayné a nő választójogáról. *Új Idők*, 1909. II. k. 471.

³⁵ SZABÓ Miklós: A magyar nemesi és polgári liberalizmus. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Liberalizmus és nemzettudat. Dialógus Szabó Miklós gondolatai*

rendszere, amely oly mértékben korlátozta a 48-as politika lehetőségét, hogy üres frázissá tette a 48-asok minden korábbi harcias kijelentését. Ezt természetesen éles szemmel észrevette Herczeg is, és nem mulasztotta el, hogy maró kritika tárgyává tegye. De az ő következtetése, mint ahogy politikai példaképéé, Tiszáé is az, hogy a fennálló politikai keret végső soron a magyarság érdekei szerint való. Sőt a kiegyezés rendszere, a Monarchia céljainak szolgálata mint eszköz felhasználható a magyarság megerősítéséhez, és egyben garanciája is Magyarország pusztá létének.³⁶

Ugyanakkor a politikát lenéző, azt az „újságíró rosszmájúságával figyelő” író – természetesen elsősorban a koalíciós politika kárára – az egész politikai elitre is vonatkoztatva kérdőjelezi meg a politikai csatározások hitelességét: „A politikánk pedig minden, csak nem politika, mert a vásári veszekedés, amely közjogi jelszavak és cafrangok, értéktelen üvegkalárisok és rézkarikák körül folyik, nem érdemli meg a politika nevet. Az egész mondva csinált izgalom és láрма csak arra való, hogy fehér bőrű kereskedelmi ügynökök becsaphassák vele a fekete bőrű választókat.”³⁷ Herczeg ezen ítélete később is végigkíséri publicisztikáját, ahogyan az a következtetése is, hogy a hazaszeretet nem tekinthető „polgári kenyérkeresetnek”. Szorgalmazza, hogy a fiatalok kerüljenek be az „élet műhelyébe”, méretessék meg magukat polgári pályákon, és így váljanak a társadalom értékes tagjaivá.³⁸

Ezek a gondolatok, illetve a nemzeti kultúra és annak fegyvere, a költészet nemzetmegtartó erejének megfogalmazása *A költő szobra*³⁹ című „ellessett párbeszédben” is jellemző Herczegre, aki öntudatosan mindig is író maradt – politikai és társadalmi elkö-

val. Argumentum Kiadó, Budapest, 2008. 58–59.

³⁶ Vö. TÖKÉCZKI László: *Tisza István eszmei politikai arca*. Kairosz, Győr, 2000. 96–99.; VERMES Gábor: i. m. 116–118.

³⁷ *Ellessett párbeszéd*ek. (Antipolitikus ligáról.) I. m. 173–177.

³⁸ Uo.

³⁹ Ezt az „ellessett pártbeszéd”-et Herczeg Ferenc abból az alkalomból írta, hogy az egykori Gizella, ma Vörösmarty téren leleplezték Vörösmarty Mihály szobrát. *Új Idők*, 1908. I. k. 478. – Ugyanebben a számban (*Új Idők*, 1908. I. 480.) a folyóirat fényképet is mutat be olvasóközönsége számára, illetve pár oldallal arrébb Lyka Károly tollából a szoboravatás és a szobor keletkezésének részletes történetével ismerkedhettek meg az *Új Idők* egykori olvasói. LYKA Károly: Vörösmarty szobra. *Új Idők*, 1908. I. k. 485–486.

telezettségei mellett és ellenére. „A Hadseregünk nem a mienk. Politikai tehetségének sem látja sok hasznát a nemzet, mert politikusaink évtizedek óta egymás marcangolására fordítják minden erejüket. Irodalmunk azonban föltétlenül a mienk. Csak az maradt a nemzeté, amit íróttal szereztek a költői: a nemzeti öntudat, az összetartozóság érzése, az akarat az élethez.” Majd Lengyelország tragikus sorsát idézve kiemeli, hogy bár három részre osztották, kultúrájánál fogva mégis egységes nemzeti életet tud élni. Ezért a szoborvitát lezárva kijelenti: az, hogy szobrot állítottak egy nemzeti költőnek, „a nemzetnek eszébe juttatja a maga életerejének kiapadhatatlan forrását, s ez nagyobb szolgálatot tesz az állam jövődjének, mint aki várat épít a határon”.⁴⁰ Iménti soraival gyakorlatilag nyomatékosítja a hetilap programadó nyilatkozatában felvázolt célkitűzést: a nemzeti kultúra őrzését és terjesztését.

A kép, amelyet a „szende” Horkayné álarca alatt megjelenő írások elemzése után kapunk, jóval túlmutat a felszínes társalgási csevegésnek, a kor társadalmi, közéleti eseményeinek humoros kommentálásán. Az a mód, ahogy ironikusan, szatirikusan megközelíti a politikai élet mindennapjait, a választási visszaéléseket, az obstrukciós politika csődjét, természetesen magán hordozza az író szabadelvű párti kötődéseinek politikai mögöttesét. Ugyanakkor a kiegészítés által garantált, és egyben rendkívüli mértékben limitált politikai mozgásteret is bemutatja az *Új Idők* olvasótáborának. A dualizmusban rejlő szerkezeti problémákat és a magyar parlamentarizmus rákfénjét boncolgatva az író olyan elemzést ad az aktuális politikai szituációról, és politikai lehetőségeiről, amely már előrevetíti Herczeg szerepét a Tisza körül csoportosuló szűk intellektuális elitben. Egyben magyarázatul szolgál arra, miért fonódott egyre szorosabbra az író és Tisza barátsága, politikai együttműködése, és miért bízta majd Tisza a *Magyar Figyelő* szerkesztőségét Herczegre. Horkayné párbeszédei egy olyan független író képét mutatják az elemzőnek, aki költői önérzettel próbált távolságot tartani a politikától, ám egyben az egész akkori politikumot is bírálta egy-egy rövidebb szatirikus beszélgetésben.

⁴⁰ *Ellesett párbeszéd.* (A költő szobra.) I. m. 137–140.

Bár e tanulmánynak nem témája, de meg kell említenünk, hogy természetesen Herczeg Ferencnek, a sikeres írónak és színpadí szerzőnek a történelmi, társadalmi témájú alkotásai nemcsak háttérét adták publicisztikai tevékenységének, hanem azzal azonos súlyú, ha nem fontosabb megnyilvánulási formái az író történelemszemléletének, politikai véleményformálásának. 1901-ben az *Új Idők* első 26 száma folytatásokban közölte a *Pogányok* című regényt, amely az olvasót a magyar régmúltba, a Vata-féle pogánylázadások idejébe kalauzolta. Az íróra jellemző kelet-nyugati szembenállás megfestésében a magyarság választását a nyugati értékrend, a kereszténységbe való betagozódottság mellett fogalmazta meg. Ez évben indult a színpadon diadalútjára az *Ocskay brigadéros*, a kezdetben vihart kavará, éles irodalmi, politikai problémákat kiváltó mű; a Rákóczi-szabadságharcot megidézve sokakban a hazafias nemzeti érzéseket hívta elő. Majd a pár évvel később, pártviszályoktól terhes politikai légkörben fogant *Bizánc* című drámában, a viszályoktól dúlt, züllött Bizánc színre vitelével, intó jelet és felhívást intézett korához, hogy rádöbbsentse azt a nemzeti egység megvalósításának égető szükségességére.

Németh G. Béla is úgy gondolja, hogy az „úri középosztályt” megjelenítő, azt szeretve bíráló, a közönségigényt kiszolgáló Herczeg műveinek ez a dualizmus elitjét „belülről néző vonása” magyarázza, miért vonták egyre közelebb magukhoz a kor közéleti, politikai aktorai. Valamint az író műveiben tükröződő történeti-társadalmi szemlélettel magyarázza azt is, hogy Tisza Istvánban és Herczeg Ferencben a kölcsönös rokonságtudat és az egyre szorosabb politikai együttműködés igénye különösen a *Pogányok* és a *Bizánc* megírása után erősödött meg.⁴¹ Így nem véletlen, hogy az *Új Idők* szerkesztőjének neve ott szerepel majd a Tisza által szervezett kormánypárti orgánumban, Az *Újság* főmunkatársainak sorában.

⁴¹ NÉMETH G. Béla: Az „Úri középosztály” történetének egy dokumentuma. In: *Herczeg Ferenc emlékezései*. I. m. 27-28.

Az Újság

Az 1903 végétől megjelenő lap az egyre szélesedő sajtópolémiaiakban, a Szabadelvű Párt és mindenekelőtt annak Tisza István körül csoportosuló tagjainak politikai állásfoglalását, a 67-es politikát és a nemzeti liberális konszenzus konzervatívabb színezetű értelmezését volt hivatott képviselni, szemben a függetlenségekkel. „Az Újság nem követte a régebbi kormánylapok módszerét, melynek lényege a langyos és kissé nagyképű passzivitás volt – emlékezik Herczeg –, hanem magáévá tette Bartha Miklós kíméletlen harcmodorát, és az egész vonalon rögtön a legélesebb támadásba ment át.”⁴² Erre szükség is volt, mint írja Angyal Dávid, a későbbi Tisza évkönyvek szerkesztője. Mivel a Tisza vezette új kormány a lassan a Monarchia tekintélyét is megtépázó parlamenti viszályokat okozó obstrukció letörését és a hadseregreformok keresztülvitelét tűzte zászlajára.⁴³ A közvélemény megnyeréséhez szükség volt egy újszerű professzionális napilap megteremtésére. Az új orgánus szerkesztője már a Tisza Kálmán idejében kipróbált harcos szabadelvű gárdatag, Gajári Ödön lett, a napilap főmunkatársai pedig a korabeli magyar sajtó legtehetségesebb újságírói voltak. A *Pesti Hírlapból* érkezett Kenedi Géza jegyezte a vezércikkeket és a szerkesztői üzeneteket. Sajtótörténetünk tanúsága szerint őt tartották a „magyar sajtóélet legtisztább erkölcsi mércéjéhez ragaszkodó tagjának”. Szintén a *Pesti Hírlaptól* jött Kóbor Tamás, aki korábban *A Hétben* is kipróbálta magát. A neves publicistának az új orgánus a társadalmi és politikai kérdések magas színvonalú kifejtését köszönhetette. Ő írta a vezércikkek elé kerülő *Rovást*. Kozma Andor a századforduló minden ismertebb lapjánál megfordult, és alapító tagja volt a *Borsszem Jankó* nevű vicclapnak. Ő egy érdekes újítással, a verses cikkel jelent meg. Mikszáth Kálmán nevét is a főmunkatársak között találjuk: a politikai tárcákat írta. Az induló napilap első számában ironikusan kommentálta, hogyan lett épp ő a politikai tárca vezetője: „Mindjárt láttam, hogy becsületes magyar szellemű laphoz kerültem. Mert szépirodalmi dolgok írásával is megbízhatott volna. Minthogy ezekkel foglalkoztam és

⁴² Herczeg Ferenc emlékezései. I. m. 409.

⁴³ ANGAL Dávid: *Emlékezések*. Szepsi Csombor Kör, London, 1971. 110–111.

érték hozzájuk. De nem tette. Hiszen éppen azért színmagyar lap, hogy nem olyat dolgoztat velem amihez érték. Ősi magyar szokás ez, meg kell tartani.”⁴⁴ A címloldalra kerülő elbeszéléseket – szintén főmunkatársként – Herczeg Ferenc írta. Munkatársként olyan nevek is felbukkantak, mint Móricz Zsigmond, pályakezdőként a lap első hat évében riportokkal, versekkel gazdagítva annak arculatát. A „nagyágyúkat” felvonultató újság formátumát, politikai vonalvezetését, szellemiségét azonban a szerkesztő Gajári Ödön határozta meg döntő mértékben. A szerzőgárdába tartozó Kálnoki Izidor, aki az *Új Idő*knél is belső munkatárs, sőt segédszerkesztő volt, plasztikusan ezt úgy jellemzi: „És elkészül a lap. S mindenki a legjobb tudása szerint a Gajári eszével, a Gajári gondolataival, az ő érzéseivel, az ő szavaival próbált írni. S akár ír... akár nem ír, az egész lap elejétől a végéig mégis Gajári Ödön műve.”⁴⁵

A lap már indulásának évében elérte a 15 000-es példányszámot, majd az utolsó békeévekben meghaladta a 65 000-et.⁴⁶ A kortárs Horánszky Lajos – akinek egy monumentális Tisza-monográfiát is köszönhetünk – úgy véli, hogy a páratlan sikerben, amelyet *Az Újság* elért, a felkészült munkatársi gárda mellett nagy szerepe volt annak is, hogy a koalíciós időkben ellenzékbe került, s felszabadulva a kormányzati politika támogatásának köttöttségei alól, szabadjára engedhette kritikai megnyilatkozásait. Szerinte „a koalíciós politika számonkérő” leleplezésével a lapnak tekintélyes része volt a Nemzeti Munkapárt későbbi elsőpró sikereiben.⁴⁷

1903. december 16-án jelent meg *Az Újság* első száma. A címlaldon az olvasót a *Rovás* fogadta, amely nyitányként meg is adta a hangot: „Az osztrák reakció és a magyar obstrukció egy húron pendül. Egyik a másikkól meríti erejét és dühét. Sziámi ikrek... Akik ellenben a dualismus védelmét komolyan veszik, azok nem kímélhetik egyiket sem... ez idő szerint nem lehet egyéb feladatuk

⁴⁴ *Az Újság*, 1903. december 16. 3.

⁴⁵ OSZK Kt. Fol. Hung. 1579. Kálnoki Izidor tárcái. Folio 12.

⁴⁶ Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: i. m. 178.; Buzinkay Géza: i. m. 116–117.; Mucsi Ferenc: A magyar sajtó története 1878–1919. In: Márkus László (szerk.): *A magyar sajtó története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 68–69.

⁴⁷ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. I. k. Tellér Kiadó, Budapest, 1994. 668–669.

mint, hogy egyesült erővel agyonüssék legalább az egyiket... a melyikhez hamarabb hozzáférnek.” Egy pillanatra sem téve kétséges-sé, hogy a Tisza vezette politikai irányvonalat képviseli, a Rovás a következő hetekben mindennap az obstrukció ellen mozgósította a közvéleményt, s utóbb sem lankadt ebbéli tevékenysége.⁴⁸ A napilap a második számtól az indulás heteiben megjelentette beköszöntőjét *Az Olvasóhoz* címmel, amelyet tanulmányozva a Szabadelvű Párt kiegyezési politikájának esszenciáját kapjuk. A lap saját meghatározása szerint „minden párttól tökéletesen független”, s ígéri, hogy szabadon és elfogulatlanul fogja ellenőrizni a kormányt és a közeletet. „A közjogi alap belső ellenzói vel lankadatlanul fog viaskodni.” Ugyanakkor figyelmeztet, hogy mindenféle föderalisztikus és trialisztikus elképzelést ellenez, s éber en fog figyelni a magyar nemzet külső ellenségeire is, „akik a paritásos dualizmust a magyar faj érdekében nem hogy nem keveslik, hanem sokallják”. Az új orgánum rendkívül tömören így határozza meg politikai programját: „Politikai irányát röviden e név fejezi ki: Deák Ferenc. Az Újság egyrészt a magyar állami fenség teljességét, másrészt a paritásos dualizmust megalkuvás nélkül fogja védelmezni. Meggyőződése, hogy a magyar nemzet csakis e kettős törvényes alapon fordíthatja minden erejét a maga erkölcsi és anyagi javainak gyarapítására, s csakis ezen állhat meg bármely jövődő viharokban biztosan, rendületlenül. Az Újság ébren kívánja tartani azt a magyar józan ész t, melynek legdicsőbb megtestesülése a haza bölcse, s legbecsesebb vívmánya az ezernyolcszázhatvanhetedik i kiegyezés volt.”⁴⁹

Mint szó esett róla, Herczeg a címoldalon megjelenő elbeszéléseivel öregbítette a lap hírnevét, és gerjesztette az eladási számok felfutását azzal, hogy akkori novellatermése javát ott jelentette meg. Bár visszaemlékezéseiben megjegyzi, hogy szerepvállalásával ádá z politikai harcok közepébe került, direkt politikai cikkeket alig találunk az itt megjelent írásai között.⁵⁰ Ez a helyzet majd a *Magyar Figyelő* megalapításával változik meg gyökeresen.

⁴⁸ *Az Újság*, 1903. december 16.

⁴⁹ *Az Újság*, 1903. december 17.

⁵⁰ *Herczeg Ferenc emlékezései*. I. m. 409.

A politikai publicista: Herczeg és a *Magyar Figyelő*

1900. január 1-jén jelent meg Budapesten a *Husztadik Század* első száma, és egy évvel később megalakult a folyóirathoz szorosan kötődő Társadalomtudományi Társaság. Miután 1905–1906 táján kiváltak belőle a mérsékelt vagy konzervatív nemzeti liberálisok, a Társadalomtudományi Társaság a zömmel zsidó származású radikális demokraták megnyilatkozási fórumává vált, a *Husztadik Század* szerkesztője, szellemiségének meghatározója és a társaság főtítkára pedig Jászi Oszkár lett. Arra szólított fel, hogy a 67-esek és a 48-asok politikai antagonizmusának meghaladásával Magyarország demokratizálására kell törekedni. Kíméletlen kritikáiban elvitatta még a kora Magyarországnán ténylegesen létező európaiságot és liberalizmust is.⁵¹ Az 1905–1906 fordulójára ki-kristályosodott polgári radikalizmust így lehetne meghatározni: a magyarországi viszonyok következtében a polgárság helyett a „munkásságra és szervezeteire – azonosulás nélkül – támaszkodó értelmiségi mozgalom”-ként. Jászi az 1906 januárjában a *Husztadik Században* megjelenő cikkében, a *Demokrácia jövőjében*, illetve a Fejérváry-kormány kinevezését követő bonyolult politikai szituációt elemző szemléjében kifejti: a demokrácia biztosítékát a termelés irányítását átvevő munkásszerveződésekben és a jövedelem elosztását szabályozó szövetkezetekben látja. A fennálló alkotmányt pedig Magyarország számára már nem tudja elfogadni; úgy gondolja, azt békés vagy forradalmi úton módosítani kell, s a helyzet kulcsa e tekintetben is a szervezett munkásság.⁵² Ezzel megszületik egy újabb feloldhatatlan antagonizmus, amely végigkíséri a progresszívek és Tisza, illetve Herczeg Ferenc párbeszédét. A radikálisokhoz, progresszívekhez szorosan kötődött a magyarországi szabadkőművesség néhány páholya: a Martinovics-, a Demokrácia-, vagy a Comenius-páholy, illetve az 1908-ban egyetemi hallgatók által megszervezett Galilei Kör. 1908-ban jelent meg a *Nyugat*, a század talán legnagyobb hatású

⁵¹ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999. 74–75.

⁵² LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003. 56–58.

modern hangvételű folyóirata.⁵³ A progresszió jelentette kihívásra válaszul jelent meg a *Magyar Figyelő*, a konzervatív-liberális talajon álló, Tisza párti szellemi elit új orgánuma.

Herczeg számára is a *Magyar Figyelő* megalapításával jött el az idő, hogy politikai publicisztikájával immár részt vállaljon az aktív közéleti-politikai csatározásokban. A történelmi regényeiben és drámáiban képviselt vagy az *Új Idők* hasábjain megjelent *Ellesett párbeszéd*ekben megnyilvánuló történelmi, politikai, társadalmi nézeteit éles hangú cikkekben fejthette ki, replikázva a polgári radikális értelmiség orgánumaiban – a *Huszdik Században*, a *Nyugatban* vagy a *Világosságban* megfogalmazott tézisekkel. Az 1911-ben induló *Magyar Figyelő* szerkesztőbizottságának elnöki tisztét maga Tisza István vállalta el, a szerkesztő pedig Herczeg Ferenc volt. Az új, támadó kedvű lapot Herczeg könyveinek és az *Új Időknek* a kiadója, a Singer és Wolfner vállalta, sőt a lap segéd-szerkesztője a kiadóvállalat tulajdonosának fia, Farkas Pál lett. Herczeg vonakodott a nyílt politikai csatározásoktól, „kissé szorongva” fogott a publicisztikai vállalkozásba, hiszen tudta, hogy „ádáz harcokat” kell vállalnia, és ismét a népszerűtlen oldalon! Pedig állítása szerint arra született, hogy „a politikában szemlélő legyek, nem harcos”. De ezúttal harcolnia és támadnia kellett. Visszaemlékezéseiben, némi utólagos bölcsességgel, az összeomlásban igazolva látta publicisztikai ellenfeleinek kártékonyását. Úgy emlékezik: az új politikai fórum „körülményektől diktált programja, hogy támadó hadjáratot indítson a politikai radikalizmus, a világpolgári gondolkodás, a történelmi materializmus, az amorális irodalom, a művészeti dekadencia és főleg az ellen a nyegle szellem ellen, amely túltáplált grófokat és zsidó milliomos csemetétet arra izgatott, hogy kacérkodjanak egy általános felfordulás gondolatával”. Visszaemlékezésében a „nemzetellenes ideológia” elleni küzdelem válik a *Magyar Figyelő* fő feladatává. Az önéletírásának megjelenésekor uralkodó erős forradalomellenes kritika hangján mondja: „A *Magyar Figyelőt* mi a készülő forradalom ellen alapítottuk.” Meg is nevezi a fő ellenséget: a *Huszdik Század* és a körülötte csoportosuló polgári radikálisok. Bennük nem „az újító

⁵³ ROMSICS Ignác: i. m. 75.; VERMES Gábor: i. m. 186–187.

vágy”-at ítéli el, hanem azt a „leplezetlen gyűlölet[et] és megvetés[t], amely mindennek szólt, ami magyar volt”. Radikalizmusukat nem a társadalom reformvágyának megnyilvánulási formájaként értékeli, hanem külső behatásként. Megbotránkozva emlékezik vissza Seton-Watson és Masaryk ünneplésére a progresszív oldalon, a szláv és román nemzeti törekvések tüntető megértésére, miközben ez a csoportosulás a magyarság „minden életmegnyilvánulásában... otromba sovinizmust” látott.⁵⁴

Indulásakor a *Magyar Figyelő* elsősorban még integrálni akart, a konzervatív liberalizmus szellemi bázisán tudatosan hangsúlyozva az egységes magyar polgári értékrendet. Alapos elemző kritika tárgyává téve az ellenséges szellemi-politikai megnyilvánulásokat, célul tűzte ki a magyar értelmiség, a polgári középosztály megszervezését nemzeti alapon. Tökéczki László így fogalmaz: „Ha a Huszadik Századot a radikalizmus támadófejverének nevezhetjük, úgy a Magyar Figyelőt egyértelműen a liberális konzervativizmus kritikai védőpajzsának.”⁵⁵ A lap beköszöntőjében hangsúlyozza pártpolitikai függetlenségét, feladatának a „széttagolt”, „irányt vesztett”, „tespedt” jelzőkkel jellemzett magyar értelmiség megszervezését tekinti. Pátosztól sem mentesen keresi „a nemzeti kultúrának tisztult magaslatait, hol testvéri jobbot nyújthat egymásnak minden magyar ember. A Magyar Figyelő osztály-, vallás-, faj- és pártkülönbség nélkül tanácsra, társulásra és munkára szólítja a művelt magyar férfiakat és nőket, akik tiszteletben tartják nemzetük múltját, és reménykedve tekintenek annak jövőjébe.”⁵⁶

A beköszöntő után az első cikk mindjárt Herczeg Ferenc *Jelszavak* című írása, amelyben a szerző kísérletet tesz a kialakult politikai helyzet elemzésére és indokolja az új politikai fórum szükségességét. Magyarországon két, egymással diametrálisan ellentétes társadalompolitikai eszmeáramlatot konstatál. A szellemi-ideológiai szembenállást történeti párhuzamokba ágyazva világítja meg, Szent László és a kunok konfliktusa nyomán Európa

⁵⁴ Herczeg Ferenc emlékezései. I. m. 456–458.

⁵⁵ TÖKÉCZKI László: A *Magyar Figyelő* (1911–1918) eszméi. *Történelmi Szemle*, 1994/3–4. 239.

⁵⁶ Tájékoztató. *Magyar Figyelő*, 1911. I. k. 1–2.

és a Balkán ellentétét látja megismétlődni. Európán elsősorban Nyugat-Európát érti, ezt mint a „fehér fajok világhatalmának princípiumát” üdvözöli, s a siker, a hatalom és a jövő szinonimájaként mutatja be. Álláspontja szerint ezt az Európát a „vallásosság, a történelmi múlt tisztelete, erős nemzeti érzés, erkölcsi fegyelmezettség” jellemzi. Így, e logika alapján, az európai Magyarország a „nemzeti egyesítés princípiuma” áll szemben a szellemi Balkán által megtestesített bomlással. Tovább mélyítve a képet, eljutunk az író kelet-nyugati szembenállást megfogalmazó világképéhez, amely történelmi regényeiben is megjelenik. A Nyugatot mint a „nemzetté tömörült egyéniségeket” méltatja, míg a Keletet „az egyéniségekre bomlott nemzetek” atomizált világaként írja le. A nyugati társadalmakban meglévő dekadenciát „rothadási” tünetként, „hervadásként” aposztrofálja. Az egyén kibúvását a polgári kötelezettségek alól „dezertálásként” fogja fel, visszazuhanásként a keleti anarchiába. Értékelésében a keleti népek megtévedtjei nyugatról átveszik a dekadenciát, a „kultúra műhelyéből a kulturálatlanságot”: a Nyugat „beteges hulladékát”, a nemzetköziséget, a hitetlenséget, a pornográfiát tisztelik mint európai „kincset”. A nemzeti önbecsülés hiányával és a külföld túlbecsülésével jellemzett, torzult, „zürzavaros”, „tragikomikus” elemként ábrázolja a „magyar Balkán” olyan jelenségeit, mint a „szocializmussal kacérkodó és játszó mágnes” vagy a „tudós tanár, aki mindent összeharácsol, amit az állam külső dísz és anyagi előnyök dolgában nyújthat, és aki hivatalos állásából lenézi és támadja az államot”. De végső konklúziójában úgy véli: ez nem az egész magyar nép „betegsége”, hanem egy jól körülhatárolható csoporté.⁵⁷

A beköszöntő és Herczeg nyitó cikke, valamint Tisza neve a lap fejlécén elég pregnánsan jelzi a célokat. Ugyanakkor a közös szellemi munkára való felhívás ellenére érződik az a feloldhatatlan ellentét, amely egyfelől a radikális progresszív irányzat, másfelől a Herczeg, illetve lapja által képviselt konzervatív-liberális kör között feszült, amely a hatalom birtokában belülről politizált, elemzett. Az író a *Jelszavak*ban megfogalmazott alapelvei szerint polemizál a Jászi vezette radikálisokkal, és fogalmazza meg éles

⁵⁷ HERCZEG Ferenc: *Jelszavak*. *Magyar Figyelő*, 1911. I. k. 3–7.

kritikáit szintén a nemzeti egység megbontóiként megjelenített, az ország valós érdekeit fel nem ismerő 48-as politikusokkal. Politikai axiómái a 67-es politika, az egy politikai nemzet és a magyar szupremácia felől megközelített nemzetiségi politika, és ugyancsak a magyar szupremácia és az állam stabilitásának érdekében korlátozott választójog.

Ezek a sarokpontok világlanak ki a *Magyar Figyelő* hasábjain a radikálisokkal vívott sajtópolémiajában. Ám azt is megfigyelhetjük, hogy Herczeg politikai axiómáit védelmezve, a problémák és a radikálisok felvetette kérdések, politikai-stratégiai szövetségek elemzésekor viszonylag komplex képet rajzolt meg. A radikálisok kérlelhetetlen ellenfeleként megnyilvánuló író ugyanolyan, ha nem kíméletlenebb hangon polemizált és ítélte el az általa is „klerikális reakcióként” minősített néppárti, katolikus demagógiát, illetve bizonyos agrárius törekvéseket. Legmarkánsabban a *Radikális nemzetiségi politika* című cikkében foghatjuk meg érvrendszerét. Megkérdőjelezve a radikálisok frigyét a nemzetiségekkel és az osztrák keresztényszocialistákkal, felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzetiségi vidéket elsősorban „az erős, türelmetlen, a fanatizmusra hajló keresztény szellem” határozza meg. Ezzel magyarázza a katolikus nemzetiségi területen a klerikálisok tömegbázisát, és természetesen a nemzetiségi agitátorok tevékenységének azon vetületét, hogy nemzetiségi törekvéseiket a felekezeti kérdésbe csomagolják. Elemzésében azzal érvel: ha a radikálisok jóvoltából a nemzetiségeknek több szavuk lesz az ország irányításában, akkor ugyanaz a türelmetlen keresztény szellem fog érvényesülni, mint Oroszországban és Romániában. A „radikális doktrinerek” várakozását, miszerint a kultúra haladásával majd a vallási tolerancia következik be, szarkasztikus humorral kérdőjelezi meg: „a vallási közömbösség aranykora... amikor a tót papok és az oláh pópák feszülettel a kezükben fogják hirdetni Marx evangéliumát”. A cikkben sokkal valószínűbbnek festi le az oroszországi és a romániai véres pogromok jeleneteit. Úgy gondolja, ha a radikálisok víziója teljesülne, s a magyar állameszme romjai fölött a nemzetiségek a „legkatholikusabb, legarisztokratikusabb” Bécs védnökségével egy új államot építenének ki, az elsősorban a radikálisok végét jelentené. Az egész polgári radikalizmus arány- és

szereptévesztését fogalmazza meg a következő sorokban: „A radikálisok számítási hibája, hogy egy földműves ország egész népét kétszer vagy háromszor százezer ipari munkás után ítélik meg. Mint vérbeli papír-demagógok hisznek a néplélek ösztöneinek kormányozható voltában.” Ezt az író súlyos tévedésnek minősíti, megerősítve, hogy „a parasztság, főleg a nemzetiségi parasztság vére telítve van oly ösztönökkel, amelyek különösen veszedelmesekek lehetnek azokra nézve, akikből a radikálisok a híveiket toborozzák. Valószínű, hogy ez a paraszterdő igen furcsa, középkori visszhangot adna a gazdasági kizsárolásról szóló jelszavakra.” Ilyen értelemben figyelmezteti a progresszív csoportot pár sorral arrébb: hogy kik is a „gazdasági kizsárolók”, azt a nép „a papoktól és a pópáktól fogja megkérdezni”. Önérzetesen és kérdőn nézve a radikálisokra, veti fel az író: „Sohasem fogják megérteni, hogy mindennek, amit szabadságnak és haladásnak érdemes nevezni, csak egy instrumentuma és garanciája van ebben az országban: a magyar értelmiség liberalizmusa.” Költőien, egy hajó képével fejezi ki azt, hogy ennek megkérdőjelezésével, összetörésével magát az államot veszélyeztetik, amelynek bukása után már nincs lehetőség haladásról és szabadságról ábrándozni.⁵⁸

Ezt a gondolatot folytatja Herczeg, amikor a választójoggal és a szekularizált állami népoktatással kapcsolatban kipellengérezzi a két politikai irányzat alkalmi taktikai szövetségét. „Az a demokratikus népparlament, melynek megteremtésén közös erővel buzgólkodnak, alkalmasint a radikális demagógiát és a felekezeti fanatizmust növelné nagyra. A demokratikus népparlament Magyarországa azonban jó ideig nem jutna hozzá, hogy megölje az analfabétizmus népgyilkos sárkányát, mert alkalmasint szüksége volna mind a két kezére, hogy a Molnár apátokat és a Jásziakat kimentse egymás karmai közül.”⁵⁹ A klerikalizmust és a radikalizmust összekapcsoló cikkeiben fejti ki azon véleményét is, hogy a klerikalizmus felerősödése tulajdonképpen a radikálisoknak köszönhető. Álláspontja szerint ugyanis ők egyrészt azt a szabadelvű liberális táborot gyengítették, amely szembeszállhatna bármely

⁵⁸ HERCZEG Ferenc: Radikális nemzetiségi politika. *Magyar Figyelő*, 1911. I. k. 340–345.

⁵⁹ HERCZEG Ferenc: Szekularizáció. *Magyar Figyelő*, 1912. III. k. 323–324.

reakcióval, ugyanakkor a történeti osztályok elleni izgatással, a keresztény érzület kigúnyolásával, a nemzeti múlt gyalázásával és a nemzetiségek felizgatásával széles társadalmi rétegeket fordítottak maguk ellen. A két ellentétes politikai irányzattal szembeállva fogalmazza meg azt a tézist is, hogy a magyarság túlnyomó része szabadelvű. De – a magyar szupremácia doktrínájának megfelelően – azt is kiemeli: „Azzal azonban tisztában kell lennie mindenkinek..., van valami, amit a normális magyar ember föléje helyez még a szabadelvűségnek is: ez az ország történelmi magyar jellegének fönntartása.”⁶⁰

Herczeg elutasítja Jászi azon ötletét, hogy a nemzetiségi kérdésben vallott polemikus nézeteket egy európai fórum elé kellene vinni, ahol a „művelt Nyugat”-ra bízhatnánk a döntést. Kategorikusan leszögezi: „Nem megyünk a doktor úrral Európa felé.” És ha esetleg tanulni akarnának politikai kérdésekben a művelt Nyugattól, akkor nem „professzorainak szavai, hanem államférfiainak tettei után fogunk igazodni”. Emlékezteti olvasóit és politikai ellenfeleit az angolok brutális gyarmatpolitikájára, illetve a németek lengyelelles telepítéseire és kényszer-kilakoltatásaira. Cikkének konklúziója: nem kíván precedenst látni a nyugati nemzetiségi politikában. Ugyanakkor – nem minden igazságérzet nélkül – azt is mondja: „ha erő és céltudatosság tekintetében nem is, de erkölcs, méltányosság és emberszeretet dolgában tündöklő magasságban áll [nemzetiségi politikánk] a művelt nyugat színvonala fölött”. Megkérdőjelezi Scotus Viator⁶¹ tevékenységét is, aki a budapesti radikálisok szövetségeseként, az ő hathatós támogatásukkal a magyarság brutalitásáról és elnyomásáról közölt cikkeket, igyekezve a külföldi közvéleményben magyarelles hangulatot gerjeszteni.⁶²

⁶⁰ HERCZEG Ferenc: Klerikalizmus és radikalizmus. *Magyar Figyelő*, 1911. III. k. 6–9.

⁶¹ Scotus Viator – Robert William Seton-Watson (1879–1951) skót származású brit publicista írói álneve. Seton-Watson behatóan foglalkozott a magyarországi nemzetiségi kérdéssel, s a 20. század elején a legismertebb Délkelet-Európa- és Monarchia-szakértőnek tartották.

⁶² HERCZEG Ferenc: Radikális nemzetiségi politika. *Magyar Figyelő*, 1911. I. k. 499–501.

Scotus Viator tevékenységével Herczeg egészen a háború kitöréséig több cikkben is foglalkozott a *Magyar Figyelő* hasábjain. E témát körüljárva mondott ítéletet a radikálisok vélt felelőtlenségéről és nemzetellenesnek beállított tevékenységéről, illetve marasztalta el Scotus Viatort illetéktelensége és a brit gyarmatosítók kegyetlenkedései, ír politikája stb. kapcsán.⁶³ De a nemzetiségi kérdésen túlmutatva, a skót politikus publicistát kritizálva, tett egy másik érdekes észrevételt is a polgári radikálisokról. A *Scotus Viator eltévelyedése* című cikkéről van szó, amely egyben bepillantást nyújt a dualizmus konzervatív-liberális asszimilációs politikájába és a Tisza vezette csoport nézeteibe a zsidóság szerepének és asszimilációjának kérdésében.

Történt pedig, hogy a *Husadik Században* megjelent Seton-Watson (alias Scotus Viator) könyvének ismertetése; Herczeg közli az ott lehozott idézetet, majd elemzi Jászi Oszkárnak a könyvhöz fűzött kommentárjait. A *Husadik Század* által bemutatott mű a *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, az ominózus idézet pedig, amelyet a *Magyar Figyelő* is leköszölt, a következő: „.... Magyarországon egyedül a zsidók diadalmaskodtak a politikában, a sajtóban, a pénzügyi világban és a kereskedelemben. Dr. Lueger sértő gúnyolódásai a judeo-magyarokról az igazságnak egy fájdalmas elemét tartalmazzák; mert Magyarország abban a veszedelemben van, hogy inkább zionista, mint magyar nemzeti állam legyen.”⁶⁴ Herczeg ezután vitába száll Jászi kommentárjával, miszerint a skót szerzőt becsapta a keresztényszociális kispolgári ideológia. Megállapítja: Jásziék esetleg kikapcsolhatják Lueger magyarellenes programjából az antiszemitizmust, de Scotus Viator tevékenységébe ez jól beleillik. „Ő bizonyára jól tudja, hogy a zsidógyűlölet a magyargyűlölet politikájának nem véletlen appendixe, hanem fontos szerves alkotó része.” Okfejtésében az író megemlíti, hogy a magyarországi nemzetiségek közül a „magyar az egyetlen, amely érzelmileg is testvérévé fogadta a zsi-

⁶³ HERCZEG Ferenc: Scotus Viator és a budapesti radikálisok. *Magyar Figyelő*, 1911. IV. k. 523–527.; Szakolca és Putumayo. *Magyar Figyelő*, 1912. III. 240–241.; Scotus Viator és a radikális magyarok. *Magyar Figyelő*, 1912. I. 287–288.; Scotus Viator még egyszer és utoljára. *Magyar Figyelő*, 1915. I. k. 390–391.

⁶⁴ Herczeg által hivatkozott cikk: JÁSZI Oszkár: A dél-szláv kérdés. *Husadik Század*, 1912. II. k. 187–193.

dóságot”. Szerinte ezért célpontja a nemzetiségi támadásoknak a magyarok filoszemitizmusa. Scotus Viator tevékenységét tehát a nemzeti egység megbomlasztására irányuló kísérletnek tartja, a Jásziékat is érzékenyen érintő felvetést pedig a külső ellenséges erő számára nélkülözhetetlen „robbantóerő” igénybevételeként mutatja be, amely Jászi csoportját is csak eszközként használja.⁶⁵ Ugyanezt a logikai okfejtést találhatjuk Herczeg egy évvel későbbi *Goga Octavian és a mi „modernjeink”* című reflexiójában. De ez már a radikálisok „magyargyűlölete” elleni kirohanás. A *Huszdik Század* ezúttal a *Romanulból* fordítja a román költő cikét. „Megmagyarosítani minket a jelenlegi termésével a magyar irodalom nem képes, legfőljebb szemitává tehetne, erre azonban túlságosan összebarátkoztunk a fenyőerdőkkel, melyekben oly rosszul érzi magát Veigelsberg Leo úr.”⁶⁶ Goga sovinizmusát a *Huszdik Század* nem tartja összehasonlíthatónak a legkonzervatívabb magyar írókéval; pályáját mint nemes harcot és önfeláldozást értékeli egy nagyra hivatott népért. Herczeg azt kérdezi: „Hogyan érezhetnek a magyarsággal szemben, amely Goga szerint »másutt sehol meg nem adott politikai szabadságot« juttatott legújabb polgárainak, ha Gogának a magyargyűlölete kedvéért megbocsátják még zsidógyűlöletét is?”⁶⁷

A fenti két cikk elemzéséből is jól látszik, hogy a heves támadás oka, a radikalizmus elutasítása mellett, a Herczeg által féltett nemzeti egység megbontása, amely nemzeti egységnek az író – és tegyük hozzá, Tisza István is – szerves részeként fogta fel a zsidóságot. Tisza értelmezésében a hazai zsidóság alapjában felekezeti létezett, ebből következően elítélt minden felekezeti izgatást. A zsidóság asszimilációját minden lehetséges eszközzel támogatta. Politikai nézetrendszerét a magyar állam veszélyeztetettsége határozta meg, így a hazai zsidóságra és a zsidóság asszimilációjára úgy tekintett, mint a magyar állam megerősítésének lényeges elemére. Ezt a következtetését erősítette a zsidóság meghatározó

⁶⁵ HERCZEG Ferenc: Scotus Viator eltévelyedése. *Magyar Figyelő*, 1912. III. k. 396–398.

⁶⁶ Herczeg által hivatkozott cikk: BRAUN Róbert: Goga Octavian a magyar kultúráról. *Huszdik Század*, 1913. I. k. 199–212.

⁶⁷ HERCZEG Ferenc: Goga Octavian és a mi „modernjeink”. *Magyar Figyelő*, 1913. II. k. 489–494.

csoportjainak közeledése a magyar elithez, a Szabadelvű Pártban és a Munkapártban politizáló zsidó származású képviselők, illetve a zsidó választók többségének támogató magatartása. Tisza és Herczeg szerint ezt veszélyeztette a fiatal progresszívek lázadása. Így érthető, hogy Tisza elsősorban az ő ideológiai semlegesítésük érdekében hozta létre a *Magyar Figyelőt*: megvédeni és erősíteni az általa elképzelt nemzeti egységet, amelynek meggyöngyülése kiszolgáltatottá teszi Magyarországot.⁶⁸ Ez a vezérfonala a *Magyar Figyelő*nek és benne Herczeg cikkeinek. Ezért tett kísérletet Jászi a zsidókérdés őszinte tisztázására 1917-ben a *Huszedik Század* hasábjain.⁶⁹ A *Magyar Figyelő* – Tisza imént ismertetett álláspontja és a liberalizmus talaján állva – még a kérdésfölvetést is elvetette. Magát a *Huszedik Századot* vádolta meg azzal, hogy megosztja a társadalmat és a háború közepette felesleges feszültséget gerjeszt.⁷⁰

Herczeg Ferenc cikkei – és természetesen konfrontációjuk a progresszívek, polgári radikálisok által képviselt eszmékkel, illetve az őhozzájuk köthető irodalmi alkotásokkal – jól illeszkedtek a *Magyar Figyelő* minden szélsőséget elutasító programjához. Az újság korának színvonalas, politikai társadalmi, művészeti kérdésekkel is foglalkozó szellemi műhelye volt. Alapos elemzője, Tőkéczkai úgy határozza meg a lapot, mint olyan kiadványt, amely a magyar középosztály szemhatárán belül marad és azt érzékeli, s a magyar nemzeti polgárosodás érdekében nyugat-európai konzervatív példákkal él és a hazai viszonyok „réálpolitikai” értékelésével küzd. A fő különbséget a nyugat-európai progresszív irányzatokra való reagálásokban és abban látja, hogy míg a radikálisok a megismert elveket azonnal átültetnék a magyarországi politikai gyakorlatba és a magyar viszonyokat alapjaiban változtatnák meg, addig a *Magyar Figyelő*ben egy óvatos „kanalizáló” szerep vállalása figyelhető meg, amit – Kenedi Gézátt idézve – azzal magyaráz, hogy a szerzői gárda felismerte az integrálódó Magyarország gyengeségeit és sérülékenységet, ami „csak kevés

⁶⁸ GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest, 2001. 280–281.

⁶⁹ LIPTÁK György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003. 114–115.

⁷⁰ A zsidókérdés Magyarországon. *Magyar Figyelő*, 1917. III. k. 348–350.

analízist bír el baj nélkül”.⁷¹ Tőkéczi kétségtelennek tartja, hogy a *Magyar Figyelő* a legveszélyesebb problémának a nemzetiségi kérdést tekintette. De – mint elemzésében kimutatja – a lap a „döntő frontnak” mégis a heterogén magyar polgárságot ítélte. Ezért a magyar politizáló közvélemény megnyeréséért harcolt, egyfajta értelmiségi osztályharcot folytatva.

A progresszió elleni új értelmiségi ellentámadás fórumaként a *Magyar Figyelő* természetesen minden, korát érdeklő társadalmi politikai kérdésre reagált. Fő frontvonalai – a radikalizmus, a nemzetiségi kérdés, a dualizmus védelme – mellett ott találjuk a nő és a család témáját. Ezeket – szellemiségének megfelelően – a családcentríkusság, a tradicionális asszonyszerep támogatása hatotta át, és szerzőként maga Tisza István is foglalkozott a kérdéssel. A lap a szocializmus és a munkáskérdés mellett a művelődés megannyi kérdését is tárgyalta, az iskolahálózattól a tanári illetményekig. De mint tudatos ellenpontja a progresszióknak, feladatának tekintette a művészet és az irodalom, a tudomány területén történt események értékelését is. Tőkéczi összegzésében a háború előtti *Magyar Figyelőt* a történeti, jogi, politikai írások által meghatározott lapként értékeli, de kizárólagosságot nem tud megállapítani, hiszen az oktatási, egészségügyi, gazdasági kérdések is megjelentek a nyíltan kormánypártiként jellemzett lapban. A *Magyar Figyelő* kulturális-művészeti írásait értékben heterogénnek tartja, szépirodalmi írásaitól elvitatja a nyitottságot az újra, de az értékszempontú válogatást elismeri.⁷²

A *Magyar Figyelőt* a kortárs Horánszky – volt Tisza-párti politikus – úgy üdvözlö, mint Tisza által kellő időben felismert védekező eszközt. Mivel, mint közli, „ebben a korban már éltek és erősen működtek azok a visszafejlesztő irányzatok, melyeknek mérgező hatásai később a nemzeti élet belső szervében nagy rombolásokat okoztak”, meg is nevezi e nemzetellenesnek titulált erők vezetőit a Pikler–Jászi-csoportban, illetve a „nyugatosok” körében. Kárhoztatja önhittségüket, és bűnüként rója fel a régi hagyományok kigúnyolását. Tisza törekvését sikeresnek értékeli. A *Magyar*

⁷¹ TÖKÉCZI László: *A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi*. I. m. 240.

⁷² Uo. 239–271

Figyelőben megnyilvánul a „magyar műveltség”, amely „még rendelkezik annyi erővel, hogy lesújtson ellenségeire”.⁷³

Mint látjuk, Horánszky ezen értékelése a *Magyar Figyelőről* teljesen megegyezik Herczeg visszaemlékezésével, aki a lapot úgy mutatja be, hogy azt a készülő forradalom ellen hozták létre. Ezt a szellemiséget tükrözi Bethlen István megemlékezése is a lapról, amelyet szintén csak politikai szempontokat figyelembe véve elemez. Kiemeli, hogy nagy szükség volt a lap megalapítására „a mindjobban elharapódzó polgári radikalizmussal szemben”. Herczegnek a *Magyar Figyelőben* kifejtett munkásságát nem minden aktuálpolitikai mellékszöveg nélkül dicséri: „A Magyar Figyelőben Herczeg éles dialektikával és ragyogó tollal harcolt ellenfeleivel. Cikkei közül sok ma is időszerű; megjelenésükkel abban az időben lelket öntöttek még azokba is, akik már akkor úgy látták, hogy Jásziék nem egyebek, mint a közelgő katasztrófát hirdető dögkeselyűk, amelyek lakmározni készülnek. Ezzel igen nagy szolgálatot tett a nemzetnek, mert jóllehet az ügy, amelyért harcolt, egyelőre veszendőbe ment, de ideológiai alapvetést jelentettek ezek a cikkek a forradalom után elkövetkezendő újjászülés számára.”⁷⁴

Bethlen ezen méltatása után talán nem értelmetlen egy pillantást vetni arra is, hogyan emlékezik meg a *Magyar Figyelőről* a két világháború közötti konzervatív gondolkodás nagy hatású folyóirata, a *Magyar Szemle*. Szekfű Gyula, a *Magyar Szemle* szerkesztője, a folyóirat első számának programadó írásában – visszatekintve a *Magyar Figyelő* indulására – így fogalmaz: a „megnehezedett politikai és társadalmi életben... reálisabb szemmel ismerte fel a veszedelmeket és jelölte meg saját feladatait”. Szekfű szerint a *Magyar Figyelő* kitűzött feladatainak szolgálatában a „korszak legnagyobb magyar egyénisége bontott zászlót a legnagyobb magyar íróval együtt”. A konzervatív történész, az egykori folyóirat eredményeit számba véve, elismerően írja: „nagyhatású életenergiák áradtak szét a magyar földön”. Bethlen fentebb idézett szavaival egybehangzóan állapítja meg: „az egész Figyelő a

⁷³ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. II. k. 781–784.

⁷⁴ BETHLEN István: A politikus és a publicista. In: KORNIS Gyula (szerk.): *Herczeg Ferenc 80 év*. I. m. 128.

nemzeti akarát nagy nekilendülése volt, melynek eredményei sem hiányoztak”. Ugyanakkor felteszi a kérdést kortársaihoz szólva és közös munkára szólítva: „de vajjon sikerült-e neki egyesíteni, erős fallá tömöríteni az akkor is szétszórt nemzeti értelmiséget?”⁷⁵

Tőkéczkai, a radikálisok és a konzervatív-liberális Tisza-csoport antagonisztikus ellentétén túlmutatva, tartalmilag elemzi a folyóiratot, megállapítva természetesen annak hatalomtámogató magatartását és azt, hogy a lap elemzései a magyar vezető rétegek érdekeinek megfelelően az integrálás, a fennálló rendszer támogatása igényével fogantak. Egészében a lapot a polgári, jogállami liberális magyar társadalom kifejezőjének tartja, mely „úton járt Európa felé”.⁷⁶ Vermes Gábor Tisza-monográfiájában is úgy emlékezik meg a *Magyar Figyelőről* (melynek fő üzenete tudatosan közéletű), hogy „hűséges a tradicionális liberális-konzervatív irányvonalhoz”. Ámbár megemlíti, hogy a feléledő jobboldal önmagát neokonzervatívnak meghatározó képviselője Réz Mihály is a *Magyar Figyelő* publicistája, és míg Tisza, illetve Herczeg kíméletlenül kikelték cikkeikben az ultramontán katolicizmus ellen, a „világi jobboldal” tagjait, így Réz Mihályt finomabban kezelték.⁷⁷ Ifj. Bertényi Iván Tiszával foglalkozó tanulmányában szintén egy liberális-konzervatív talajon álló *Magyar Figyelőt* mutat be. Tőkéczkaihoz hasonlóan, a folyóirat kanalizáló, rostáló szerepét hangsúlyozva megemlíti Szabó Miklós véleményét, miszerint a lap megengedőbb volt a konzervatívabb, sőt a jobboldali radikális eszmékkel, mint a Nemzeti Munkapárt és annak liberális sajtója.⁷⁸

Ezt az állítást a jobboldali radikalizmus megjelenésével kapcsolatban egy kicsit finomítanám, hivatkozva egyrészt a fenti elemzésre és arra a tényre, hogy a lap életében Tisza szerkesztőbizottsági elnöksége és Herczeg szerkesztői megbízatása nem puszt-

⁷⁵ SZEKFI Gyula: A Magyar Folyóirat problémája. *Magyar Szemle*, 1927. 1. 1–4. – A *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának elnöke Bethlen István.

⁷⁶ TÖKÉCZKAI László: i. m. 280–281.

⁷⁷ VERMES Gábor: i. m. 192–194.

⁷⁸ Ifj. BERTÉNYI Iván: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. In.: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*. Osiris, Budapest, 2009. 71–72.; SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum, Budapest, 2003. 287.

tán szimbolikus jelentőségű volt. Így az általuk képviselt szellemi-politikai irányvonal volt a döntő és a meghatározó, még ha Réz Mihály egy konzervatívabbnak tekinthető eszmeiséget jelenített is meg a lap életében. Ezt támasztja alá az is, ahogy Tisza levelezett Herczeggel a lapban elhelyezett cikkei megjelenéséről, sőt véleményyt nyilvánított szépirodalmi kérdésekben is, kritizálva egy-egy, a lapban megjelent írást, vagy Herczeg figyelmébe ajánlva egy új szerzőt.⁷⁹ Még az újból fellángoló pártküzdelmek zűrzavaros idejében is foglalkozott a lap és a szépirodalom kérdéseivel, például egy Kádár Lehel-novellát kritizálva. „Valamit csinálni kellene, hogy közös gyermekünk visszatérjen a régi hivatásához. Foglalkozni kell a fattyúhajtások elleni küzdelemmel” – írja Herczegnek – a „félművelt modernizmust” kárhoztatva.⁸⁰ Megjegyzem, Herczeg és a lap szépirodalmi és irodalom kritikai munkássága nem volt teljesen szinkronban Tisza merev elképzeléseivel. A „hungarológiai” szempontok, a klasszicitás igénye csak fékezte a valódi tehetségek el- és felismerését, mint azt Ady művészetének óvatos elismerése is jelzi a lapban.⁸¹

Herczeg Ferenc publicisztikája az első világháborúban

Herczeg publicisztikai tevékenységének részét alkották a háború kataklizmájában megjelent politikai cikkei, amelyek szintén elsősorban a *Magyar Figyelő*ben jelentek meg. Az első világháború kitörésekor egész Európán egyfajta háborús eufória söpört végig. A gyors, szerencsés kimenetelű hadjáratban bízó, emelkedett hazafias hangulatban úgy tűnt: egy pillanatra megszűntek a nemzetet megosztó politikai-társadalmi ellentétek. Tökéczki úgy értékeli, hogy a háború kitörésekor a *Magyar Figyelő* is harci orgá-

⁷⁹ Tisza 1912. június 12-én kelt levelében Herczeget a *Magyar Figyelő*nél uralkodó botrányos állapotokról tájékoztatja, mert egy cikke az általa küldött kefelelyomat kiigazítása nélkül jelent meg. (OSZK Kt. Levelestár. 5.) Tisza 1911. november. 19-én kelt levelében tájékoztatja Herczeget az osztrák képviselő-választásról írt cikke megírásáról, valamint a lapban megjelent Móricz-novellát hosszasan elemezve és kritizálva, megállapítja, hogy nem éri el a lap színvonalát. (OSZK Kt. Levelestár. Tisza István Herczeg Ferenchez. 6.)

⁸⁰ OSZK Kt. Levelestár. Tisza István Herczeg Ferenchez. 32.

⁸¹ TÖKÉCZKI László: i. m. 264–265. A hivatkozott cikk: Ady Endre mint prózaíró. *Magyar Figyelő*, 1911. I. k. 316.

nummá alakult, színvonala alárendelődött a háborús propaganda érdekeinek. A nemzeti egységre buzdítás, a hazafias hangulat fenntartása, a „Nyugat árulása” és a mindent elsöprő németbarátság jegyében megírt írások mellett azonban olvashatók mély közgazdasági elemzések és a háború tragikumát is bemutató cikkek, amelyekben felmerül a kényszerből vívott háború mielőbbi befejezésének igénye. Megjelenik az iszonyú véráldozatokat szenvedő, hősiek magyar parasztokkal való együttérzés, sőt helyzetük jobbításának igénye is. Ugyanakkor éles polémiát folytat a lap a Károlyi-csoporttal, fellépve annak megújuló politikai aktivitása ellen. Tisza István lemondása után pedig rendkívül harsány hangon veti bele magát a belpolitikai csatározásokba. Majd, a háború végéhez közeledve, az ellenséges területi követelések ismertté válása után, mindinkább a kiűtkeresés, az érvkeresés jellemzi – az „antant hazugságai” ellen, a magyar nemzetiségi politikája igazolása mellett.⁸²

Herczeg háborús publicisztikája – már csak szerkesztőségi kötelezettségéből kifolyólag is – a győzelembe vetett rendíthetetlen hittel, bátorítóan, a nemzeti egységet proklamáló és a Monarchia erkölcsi fölényét magasztaló hangon indul. *Mozgósítás* című cikke pillanatfelvétel a háború mámorában egygyé váló Budapestről. A vallási, faji és pártfelekezeti különbségek nélküli, új, most megszületett fővárosban ott látja a harci vágytól égő népet. Írói megjelenítésében ezúttal sem hiányzik a megszokott kelet-nyugati szembenállás, a morális megközelítés és bizonyos történelmi látásmód: folyik az „igazság és a becsület harca a hazugság és a bűn ellen... az európai kultúra védekezése a keleti barbárság betörései ellen”.⁸³ A Kelet és a Nyugat szembeállítása markánsan jelenik meg a *Szent háború* – már címével is az erkölcsi fölényt hangoztató – írásban. Herczeg itt a perzsa–görög háborúk párhuzamából jut el az orosz–német/magyar konfliktusig, s itt egy „fajilag és erkölcsileg inferioris Kelet” képét rajzolja meg. A francia háborús részvételt az európai kultúra elárulásának minősíti, történelmi párhuzamként pedig a Habsburg Birodalommal szemben megszervezett török–francia szövetséget említi. A tanulságot is

⁸² TÖKÉCZKI László: i. m. 271–280.

⁸³ HERCZEG Ferenc: *Mozgósítás*. *Magyar Figyelő*, 1914. III. k. 161–162.

mindig levonja: törekedni kell a nemzeti egységre, és támogatni a német szövetséget.⁸⁴ Még a háború mámorában íródik az 1914-es évet értékelő cikke: „...folyik az erkölcsi értékek átváltozása” – mondja –, és az akkori általános háborús hangulatnak megfelelően „tisztító vérfürdőről” ír. Megállapítja, hogy az önhittség és az önzés világnézetét a nagyapáktól örökölt, „régí együgyű” igazságok váltották fel. „A hazaszeretet, a nemzeti érzés, vallásosság, tekintélytisztelet, fegyelmezetség, történelmi kegyelet áll őrt határainkon és védi meg Magyarországot”⁸⁵ – sorolja egy szuszra adó politikai publicisztikájának és az általa képviselt politikának a kulcsmotívumait, miközben bizakodva tekint a jövőbe. Az 1915-ben közzétett „1914” évértékelését és a jövőre szolgáló buzdításait ezután majd minden induló évfolyamban követik a hasonló „évértékelések”.

A háború kitörésekor az *Új Idők* Horkaynéja is a hadviselés szolgálatába szegődik. Herczeg Horkayné szájába adja a *Magyar Figyelő* hasábjain is megfogalmazott gondolatait: „Mennyire magyar és mennyire új most ez az ország” – kiált fel a politikai csatározásoknak a háború kitörésekor beállt pillanatnyi szélcsendjében, majd, mint több más cikkében, itt is hitet tesz a német szövetség mellett: „...csak egyféle kultúra, szabadság és élet van a világon: az, amely a germán kardok védelme alatt virágzik, és a német is tudja, hogy a kultúra, a szabadság és az élet legelszántabb előharcosa a magyar.” A háború érdekében mozgósítja az egész társadalmat: „...ez nem a monarchia, nem az osztrák–magyar hadsereg háborúja, ez a te és az én, a mindannyiunk háborúja! Most nem holmi nagyhatalmi állásért verekszenek, hanem a te vagyondóért, a keresetért, a gyermekeid egzisztenciájáért és szabadságáért.” Egyben megjelöli az értelmiség és a sajtó feladatát, amelyet kötelezőnek is tart magára nézve a háború folyamán: „...a magyar értelmiség és az értelmiség vezetőjének a magyar sajtónak felelősséggel teljes hivatása: pillanatnyi balsikerek és fájdalmas csapások esetén is bátorságot és bizalmat önteni a nagyközönségbe.”⁸⁶

⁸⁴ HERCZEG Ferenc: Szent Háború. *Magyar Figyelő*. 1914. III. k. 241–243.

⁸⁵ HERCZEG Ferenc: 1914. *Magyar Figyelő*, 1915. I. k. 74–75.

⁸⁶ HERCZEG Ferenc: Ellesett párbeszéd. *Új Idők*, 1914. II. k. 194.

Említésre méltó, hogy Herczegnek a *Magyar Figyelő*ben megjelenő cikkeivel párhuzamosan az *Új Idők*ben folytatásokban jelenik meg *A hét sváb* című történelmi regénye, amely a szabadságharc idején játszódó cselekményével hazafias húrokat pendít meg, és a nacionalizmus ellenében a patriotizmus, a szerbség ellenében a magyarság mellé álló svábság megjelenítésével, a délvidéki svábok hűségének megörökítésével a kortársaknak üzen. Legjellemzőbben ezt a mű egyik szereplőjének mondatai illusztrálják: „Igen, mi németek vagyunk. Mi németek vagyunk, és úgy fogunk viselkedni, ahogyan a német becsület kívánja. A becsület pedig azt kívánja, ha békességben együtt élünk a magyarokkal, hát álljunk melléjük a veszedelemben is. Ha elhagynók őket a bajban, akkor nem volnánk becsületes németek, hanem szedett-vedett csűrhe.”⁸⁷

Herczeg írásaiból a háborús ellenségkép is határozottan kirajzolódik. Az ellenséges nagyhatalmak Kelet–Nyugat antagonisztikus harcába és a moralitásba ágyazott megítélésén túl, nem marad el a cár elítélése. Nyilvánosságra került egy apró mozzanat. A cár, midőn már elrendelte a mozgósítást, a német császárral még kedélyes hangon táviratot váltott a béke megteremtéséről. Ezért, írja Herczeg, a németek csak „*Lügenczar*”-nak (hazug cárnak) hívják. Elemezve II. Miklós eddigi politikai kijelentéseit és a valóságot, a polgári szabadságok, a zsidók helyzete stb. tekintetében arra jut, hogy a cárt mindig is ez a kétszínűség jellemezte.⁸⁸ A franciák ellen felhozott, már idézett vád, „Európa elárulása” mellett figyelmezteti az angolokat: míg eddig bérelt zsoldosseregekkel, a hazájuktól távol hadakoztak, most Nagy-Britannia „évszázadok óta először megsejti a háború igazi arcát”.⁸⁹ Másutt azt állítja, hogy Nagy-Britannia azért nem akar megegyezni egy tisztességes békében, mert számára a status quo is vereség lenne. Herczeg okfejtése szerint az angolok természetes úton már versenyképtelenek a németekkel szemben; ez magyarázza háborús propagandájukat is.

⁸⁷ HERCZEG Ferenc: *A hét sváb*. In: Uő: *Történelmi regények*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 433.; Herczeg patriotizmusáról a mű kapcsán lásd BIRSITS Frigyes: Herczeg Ferenc történelmi regényei. In: KORNIS Gyula (szerk.): *Herczeg Ferenc 80 év*. I. m. 71–86. Az idézetet Birsits is közli. Uo. 80.

⁸⁸ HERCZEG Ferenc: *A Cár. Magyar Figyelő*, 1914. III. k. 360–361.

⁸⁹ HERCZEG Ferenc: *Anglia háborúja. Magyar Figyelő*, 1914. III. k. 358–360.

Herczeg ebből vonja le a következtetést: „Akármilyen fájdalmasak legyenek is az áldozatok, melyeket a háború harmadik éve ránk fog mérni: mi nem kereshetjük a békés megegyezést. Az entente a mi számunkra ma még csak egy békét tartogat: a halált.”⁹⁰

Sokkal inkább Szerbia és Románia háborús szereplésével foglalkozik, semmint a nagyhatalmakéval, és a közvetlen veszélyérzet, az addig úgy-ahogy a felszín alatt tartott nemzetiségi feszültségek előtörésének hatására jóval durvább hangot üt meg. A trónörökös pár elleni merénylet után, még a háború kitörése előtt, Herczeg kikelt a nagyszerb propaganda ellen, felelőssé téve azt a gyilkosságért. Megrajzolja a megalomán szerb imperializmus, a katonai demagógia képét, amelyet áthat az író által megvetett, a lovagiasságot nem ismerő balkáni morál, és amelynek története és jelene nem egyéb, mint a merényletek, mészárlások, orgyilkosságok kusza szövevénye.⁹¹

A háborús Szerbiával foglalkozó írásai ezt a már kialakult képet variálják. Mikor Lovcsen bevételéről tudósít – Lovcsen rendkívül nehezen bevehető hegyfok Montenegróban, és a szerbség egyik fontos nemzeti szimbóluma⁹² volt – ékesen ecseteli a vérengző, kegyetlen, hitszegő, irtóháborúkat folytató Szerbia képét, szemben a Nyugatnak a magyarságban megtestesített értékeivel. De a győzelem hírére az író veszélyérzete lanyhul: „Nagy-Szerbia rémképe, Csernojevics Iván legendájával, a Lovcsen legyőzhetetlenségének meséjével együtt, feledésbe fog menni, mint egy lidércnyomások álom.”⁹³ Talán a következő értékelés szemlélteti legjobban azt a mély szakadékot, amiért Herczeg – és természetesen a korszak magyarságának jelentős része – „lidércnyomások” álomnak tartotta a nagyszerb területi elképzeléseket. „Érdemes ezt a Pasics-féle Nagy-Szerbiát mint valóságot elképzelni! Fejlett szellemi és anyagi kultúrával dicsekvő, népes városokkal és ipartelekpekkel,

⁹⁰ HERCZEG Ferenc: Két esztendő. *Magyar Figyelő*, 1916. III. k. 241–243.

⁹¹ HERCZEG Ferenc: Szarajevo – Belgrád. *Magyar Figyelő*, 1914. III. k. 81–84.

⁹² Herczeg az idézett cikkében Lovcsenről mint a szerbség nemzeti szimbólumáról tesz említést. A montenegrói folklórban Lovcsen valóban egyfajta „szent hegyként” van jelen, további jelentőségét pedig az adta, hogy itt nyugodott egy kis kápolnában II. Njegos montenegrói egyházfő, államférfi és költő. Ma gigantikus mauzóleuma található a hegy csúcsán.

⁹³ HERCZEG Ferenc: Lovcsen. *Magyar Figyelő*, 1916. I. k. 161–163.

egyetemekkel, gazdasági intézményekkel fölszerelt, művészeti élettel, történelmi arisztokráciával, gazdag és művelt polgárosztállyal bíró, ezer esztendőös múltra visszatekintő katolikus országok alkotnák a birodalom zömét, melyhez mint a cigánysor az alföldi városokhoz, tapadna a hódító Szerbia, az ortodox délszlávok néptelen, szegény, műveletlen kis parasztországa.”⁹⁴ Ebben a rendkívül negatív, de sok valós elemet is tartalmazó képben, amelyet az író az akkori szerbségről megrajzolt – az író bánáti származásán túl – valószínűsíthetően szerepet játszanak a történelmi regényeiben felhasznált alapos ismeretei a Rákóczi-szabadságharc és az 1848–1849-es szabadságharc szomorú történéseiről a délvideken.

Herczeg Romániával szembeni publicisztikájából árnyaltabb képet kapunk. 1916-ig természetesen figyelemmel kellett lennie a színpalak mögötti nemzetiségi tárgyalásokra, illetve arra, hogy Románia hivatalosan a Monarchia szövetségese volt – ráadásul élén egy Hohenzollern-házból származó királlyal! De amint Románia bekapcsolódott a háborúba, Herczeg támadásainak kereszttüzébe kerül a szomszédos ország. Már 1916-ban járunk, amikor egyik cikkében üdvözli Mangra Vazul megválasztását a román ortodoxok metropolitájává. Feleleveníti, hogy a román demagógia árulónak bélyegezte Mangrát, aki eladta a román népet a magyaroknak – több inzultus is érte már emiatt mind Romániában, mind Magyarországon a harciasabb román nacionalisták részéről. Most pedig Nagyszebenben megválasztották metropolitának, a román egyház legnagyobb méltóságának! Herczeg ezt úgy értékeli, hogy éppen a magyarbarátsága miatt választották meg. „Ez a román polgártársak összességének megnyilatkozása. Üzenet, amely a magyarságnak, de a királyságbéli románságnak is szól. Ez az üzenet kiegészíti a gyönyörű harctéri híreket, melyeket a magyar katonákkal válltvetve harcoló román bakák hősiességéről hallunk.”⁹⁵

De ezt az illúziót hamar szétrombolták a harctéri események, és változik a hang. Miután Románia betört Erdélybe, Herczeg rendkívül durva hangnemben reagál az eseményekre: „Szent

⁹⁴ HERCZEG Ferenc: Velika Szrbija. *Magyar Figyelő*, 1916. II. k. 303–305.

⁹⁵ HERCZEG Ferenc: Mangra Vazul. *Magyar Figyelő*, 1916. III. k. 305–306.

István birodalma és az oláh királyság nem férhetnek meg többé egymás mellett Európa térképén... Keleti szenny és a nyugati léhaság frigyéből született, ...balkáni dúvadak tanyájává lett... el kell pusztulnia határainkról...” A betörés és a nem megfelelő határvédelem okozta veszteségek sokkjában fogant szavaival azonban paradox helyzetbe került, mivel az erdélyi románságra való tekintettel ugyane cikkben felhív a nemzeti egységre. Megfogalmazza a „magyar románok” hűségét, tovább táplálva a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát elfedő egységes politikai nemzet illúzióját: „A háború vasfürdője máris meggyógyította legfájóbb sebünket, a nemzetiségi kérdést. A magyar románok egy természetes nemes gesztussal mellénk állottak. Testvért nyertünk, aki meg akarja velünk osztani sorsunkat és ez a nyereség fölér sok szenvedéssel.”⁹⁶

Még több írásában foglalkozik Romániával. Hitszegését és magyarellenos politikáját taglalva eljut olyan érdekes tézisekhez, mint például a *Román és oláh* című cikkben, ahol szükségét érezte, hogy disztináltan ítélje meg a magyarországi és a romániai románságot. A háborús szituációban „kényesnek” ítélte, hogy egy névvel illesse őket, ezért a következőt olvashatjuk: „...előbbie [magyarországiak] románok, a hazafias, nyílt és férfias viselkedésükkel megnyerték minden magyar szívét, az utóbbiak pedig az oláhok, a hitszegésükkel és gyáva orvtámadásukkal örök időkre magukra vonták minden magyar ember gyűlöletét és megvetését.”⁹⁷

Az ellenségképben megrajzolt „inferioris”, „hitszegő”, „gyáva” jelzők ellentétéként megjelenő Monarchia és Magyarország az egység, az erő, az erkölcsi fölény szimbóluma írásaiban. Az ellenségkép megrajzolása is a nemzeti egység képét szolgálta. Ezt a képet erősíti meg a dinasztia és a magyarság szövetségéről, az öreg királyról, a trónörökös párról és a koronázásról készített cikkeivel, riportjaival. A viharban sziklaként álló uralkodó, a sokat megélt öreg király, aki a tragikus csapások ellenére a világháborúban is megmaradt lovagnak és bölcsnek, és mellette hűségben kitartó népei: „Az ellenség üvöltő gyűlöletét túlharsogja népei szeretetének lelkes és forró rivalgása.”⁹⁸ A megkapó képek mind

⁹⁶ HERCZEG Ferenc: Erdély. *Magyar Figyelő*, 1916. III. k. 464–465

⁹⁷ HERCZEG Ferenc: Román és oláh. *Magyar Figyelő*, 1916. III. k. 467.

⁹⁸ HERCZEG Ferenc: A király. *Magyar Figyelő*, 1915. III. k. 321–322.

a győzhetetlen egység hitét szuggerálták. Az ifjú trónörökös párról írt soraiban igazán elragadtatja magát. A „csontja velejéig dinasztikus ország”, a „névtelen tömeg lojalitása önzetlen” frázisok után kifejti: „Jellemző, hogy a múltban olyan magyar királyok voltak a legnépszerűbbek, akiknek hatalma érdekében a nemzet sok véráldozatot hozott. Mária Terézia az ország legszeretettebb királyai közé tartozik, a nemzet hálás volt neki azért, hogy alkalmat nyert a királyhűsége igazolására.”⁹⁹ Herczeg ugyanígy a patetikus képek áradásával festi meg Károly koronázását és a dinasztia és a népei közti szoros, eltéphetetlen kapcsolatot – szintén egységet és erőt sugallva.¹⁰⁰

Herczeg háborús publicisztikájának elemzése nagyon egyoldalúvá válna, ha csak azt ragadnánk ki, hogyan akart lelket önteni a harcoló országba, és ha csupán a háború sikeres megvívása érdekében elengedhetetlen és az addigi politikai hitvallása szerinti nemzeti egységet áhító vagy valló cikkeiről szólnánk. Már 1914-től találkozhatunk olyan írásaival, amelyekben a háború borzalmaira reflektál, vagy megemlékezik a hősieks közkatona. Megjelenik bennük a közkatona, a magyar parasztot elismerő hang. 1916-tól pedig egyre inkább kihallatszanak soraiból a békevágy hangjai. Már 1914-ben úgy fogalmaz egy cikkében, hogy ez a világégés „az anyák háborúja”, és szép szavakkal megemlékezik a gyászoló anyák fájdalmáról.¹⁰¹ A *Magyar Figyelő* közli azt a beszédét, amelyet a Ritzben mondott el egy „Háborús délután” alkalmából. Itt kifejti, hogy míg hajdan a vezérekben valósult meg a „háború tündöklő csodája”, most, a modern tömegháború idején „az istenek elköltöztek a vezéri sátorból és a lövészárkok lakóit avatják hőssékké”. Mint mondja, az igazi hős nem az irodában görnyedő vezérkari tiszt, hanem „a közkatona, nem az egyén, hanem a tömeg”. Nem ismer nagyobb csodát a katonai fegyelemnél, vallja, de mit nyerhetnek ezek a modern hősök, esetleg egy érmet, de inkább egy mankót, s ezúttal is megemlékezik a magyar katonák legendás hősiességéről. Kijelenti, hogy a magyar közkatona fel kell fedezni a magyar földműves népet, hisz az urak a magyarság

⁹⁹ HERCZEG Ferenc: A trónörökös párról. *Magyar Figyelő*, 1915. III. k. 381–383.

¹⁰⁰ HERCZEG Ferenc: A szent korona. *Magyar Figyelő*, 1917. I. k. 1–2.

¹⁰¹ HERCZEG Ferenc: Anyák háborúja. *Magyar Figyelő*, 1914. IV. k. 228–229.

megújult tekintélyét a közkatonáknak köszönhetik. A hazatérő katonák ábrázolásában már érezhető a háború borzalmainak hatása: úgy ábrázolja őket, mint eldobott patronhüvelyeket. De bízik megújulásukban, egyben a „felsőbb osztályok” megifjodásában, megerősödésében is, hogy majdan méltók legyenek, és testvéri szeretettel közeledjenek a közkatonákhoz.¹⁰²

Az *Új Idők* hasábjain jelent meg az *Idén nem lesz karácsony* című elbeszélése, amelyben a hősi halált halt keresztfiának állított emléket. Ugyanebben az évben jelent meg az *Új Idők*ben folytatásokban *Az aranyhegedű* című regénye és *A hadiárva* című elbeszélése. Ezekben a műveiben leírja a háború pusztításait, s a közkatonák helyzetét jellemezve megjeleníti a feszítő társadalmi igazságtalanságot. Mint egyik, rendkívül szigorú, kortárs kritikus írja (talán némi hungarocentrikussággal): „Herczeg Ferenc, ez a hideg arisztokratikus írólélek volt a világirodalomban talán a legelső, aki tisztán belletrista kifejező eszközökkel hirdetett szívbe markoló pacifizmust, megrajzolva a háború pusztítását a lelkeken.”¹⁰³ Így érthető, hogy 1917-es újévi köszöntőjének sorait is – a legyőzhetetlenségbe vetett változatlan hite mellett – egyre inkább a békevágy óhaja jellemzi: „A Seregek Ura a nemzet táborában volt. A nemzet, ősei Istenében bizakodván, de talpig fegyverben, a békét óhajtván, de az új harcoktól nem félve, lépi át ezeresztendő vándorútván az újesztendő küszöbét. Reméljük, 1917 a béke esztendeje lesz. A béke már rügyszik a népek szívében, adja Isten, hogy a fagyos szentek ne tegyék tönkre áhított tavaszunkat.”¹⁰⁴

A századforduló magyar valósága meghaladta az Eötvös-Deák-féle „politikai nemzet”-koncepció kereteit. Új kihívások érték a Tisza Kálmán-féle nyugalmi periódus ideje alatt még szilárdan uralkodó magyar liberális nacionalizmust. Új erővel lángoltak fel a függetlenségi és a nemzetiségi törekvések, miközben a liberális gazdaságpolitika, az urbanizáció, a beköszöntő új század társadalmi-politikai kihívásai újabb megoldandó kérdések özönét ve-

¹⁰² HERCZEG Ferenc: A közkatonák. *Magyar Figyelő*, 1914. IV. k. 409–413.

¹⁰³ HERCZEG Ferenc: Az idén nem lesz karácsony. *Új Idők*, 1916. I. k. 8–10.; Uő: A hadiárva. *Új Idők*, 1916. I. k. 188–192. – A háború pusztításáról a lelkekben; HALMI Bódog: *Herczeg Ferenc az író és az ember*. Szerzői kiadás, Budapest, 1931. 36.

¹⁰⁴ HERCZEG Ferenc: 1917. *Magyar Figyelő*, 1917. I. k. 66.

tették fel. Csak a legfontosabbak: az általános titkos választójog, az újkonzervatív és a polgári radikális, progresszív mozgalmak megjelenése, a munkáskérdés és a szociáldemokrácia megítélése. Nem véletlen, hogy Gyurgyák János a századelőt a kitörés előtt álló vulkánhoz hasonlította kiváló eszmetörténeti tanulmányában.¹⁰⁵

Osztom azt a véleményt, hogy az inkább ábrándokat kergető magyar szellemi politikai eliten belül Tisza István és az őt körülvevő, jórészt a *Magyar Figyelő* körül csoportosuló maroknyi értelmiségi ismerte fel még leginkább a feltorló problémakomplexum valódi dimenzióit és nézett szembe velük. Tisza politikájának értelmezéséhez elengedhetetlen megemlíteni, hogy ő világosan látta a magyarság kétségbeejtő helyzetét; ennek tudata határozta meg mind az ő, mind az ő általa befolyásolt politikusok politikáját. A lényeg: a magyar állam megerősítése, az összeomlás elkerülésének kísérlete. A magyarság sajátjának érezve és megőrizve a liberális örökséget, Tisza egyformán elutasította az újkonzervativizmus, az ultramontán katolicizmus és az osztrák birodalmi gondolat megnyilvánulásait és törekvéseit a jobboldalon, valamint az általa destruktívnak tartott polgári radikalizmust, a szocialistákat, illetve a nemzetiségi agitátorokat a baloldalon. Miközben korholta a magyar uralkodó osztályt, nem a leváltására törekedett, mint a radikálisok, hanem a megjavítására. Nem látott ugyanis más alkalmas társadalmi réteget, amely a helyébe léphetne. A kiegyezést eszköznek tekintette, mert lehetőséget látott benne arra, hogy a magyarság egy nagyhatalom védő szárnyai alatt megerősödjék. Tudta, hogy a demokratizálódási folyamatok elkerülhetetlenek, az adott helyzetben azonban az általános titkos választójog bevezetését Magyarország szétrombolásával tartotta egyenértékűnek. A nemzeti kérdést alapjában az időre bízta, és hatalmi kérdésnek tartotta, elítélve a „tűszúrások” és a „tyúkszemre lépések” hiábavaló nemzetiségi politikáját.¹⁰⁶

Ami a kortársak széles tömegeit megmozgatta, és óriási politikai viharokat kavart, az Tisza István harca az obstrukcióval. Mivel a magyarországi politikai élet centruma a parlament volt,

¹⁰⁵ GYURGYÁK JÁNOS: *Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris, Budapest, 2007. 118.

¹⁰⁶ Uo. 118–128.

a törvényhozás munkáját lehetetlenné tévő ellenzéki magatartást Tisza politikai vakságnak, s ezért elfogadhatatlannak tartotta. A véderővita kapcsán kitört obstrukciót, amely ellehetetlenítette a modern hadseregreformot, végzetes, öngyilkos politikának ítélte. Már 1889-ben, a véderővita alkalmával megfogalmazta a később váteszinek bizonyuló gondolatait: „...folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye... Nekünk készen kell lennünk, és pedig a békében kell elkészülnünk a háborúra. S ha ez a háború kiüt, az ... igen könnyen fejlődhet élet-halál harccá a magyar nemzetre nézve.”¹⁰⁷ Tisza István politikai credójának e rövid vázlatára adja nemcsak a *Magyar Figyelő*, hanem annak szerkesztője, Herczeg Ferenc számára is azt a politikai koordinátarendszert, amelyben mozgott.

Herczegnek a *Magyar Figyelő*ben megjelent írásait elemezve így nem nagy meglepetés, ha megállapíthatjuk, hogy azok szemléletileg koherens egységet alkottak a lapban megnyilvánuló szellemiséggel. Ugyanakkor új szempontokat, értelmezési vagy értékelési narratívákat hiába várnánk tőle. A lapban a mélyebb politikai, gazdasági, társadalomtudományi elemzéseket olyan személyiségek végezték el, mint Réz Mihály, Kenedi Géza vagy akár Tisza István. Herczeg feladata – szerkesztőként, illetve cikkíróként – a „vonat” tartása volt, s ő ezt tökéletesen meg is tette. Itt megjelent írásai a politikai polémikákban ugyanazt a szépirodalmi alkotásában is tapasztalt stílusbeli és fogalmi kelléktárat vonultatják fel, amelyet a *Bizáncban*, vagy az *Árva Lászlóban* használ ugyanazon cél érdekében: hogy a pártviszályoktól dúlt, külső ellenség által fenyegetett országot ráébressze a nemzeti egység megvalósításának elegendő szükségességére.

Herczeg kíméletlen hangon támadta azokat a politikusokat, eszmeáramlatokat, akik és amelyek szerint veszélyeztették az általa mindenek fölé helyezett nemzeti egységet. Ilyen veszélyt látott az obstrukciós politikában, amelyet a magyarság és a magyar állam megrontójának tekintett. Miként eddigi elemzésünkéből is kiviláglik, különösen a polgári radikálisokat ítélte el, akikben a megerősítendő és magyarrá teendő középosztály, egy új, felemel-

¹⁰⁷ Ifj. BERTÉNYI IVÁN: A századelő politikai irányzatai és Tisza István. I. m. 63–65. Idézet a 64. oldalon.

kedő Magyarország törzsének belső rothasztóit látta. Amint azt plasztikusan kifejtí: ő a radikálisokhoz hasonlóan polgári Magyarországot képzelt el, de utópisztikusan hangzik még számára a kifejezés, hogy „magyar polgárság”, mivel úgy látja: „mostoha viszonyaink útjában állottak annak, hogy azzá fejlődjék, amivé fejlődnie kellett volna: a nemzet törzsvé, amely erős vállára veszi az államfenntartó régi nemesség terheit”. Ezért is jellemzi rendkívül negatívan a radikálisok tevékenységét, úgy láttatva, hogy az semmi mást nem szolgált, mint „a polgári erők szétforgácsolását”.¹⁰⁸

A radikálisokkal támadt áthidalhatatlan szakadék oka a politikai, ideológiai ellentéteken, illetve a nemzeti egység megbontásának vádján túl – ahogy azt visszatekintve Bethlen, Horánszky vagy maga Herczeg is megfogalmazta idézett írásaiban – az, hogy a radikálisok negligálták az egész magyar történelmet, megtagadták a nemzeti hagyományokat és értékeket. Ezt veszi észre a kor irodalmi törekvéseit összegezve Hamvas Béla is: „Egyik párt sem volt őszinte. A radikális történetlátás csaknem teljesen illúziórombolásban merült ki. A konzervatívok észrevették, hogy e munka gonosz, csak azt a hibát követték el, hogy a gonosztságot ellensúlyozandó ugyanolyan végleges túlzásokba estek az ellenkező oldalon. A radikálisok nemcsak hiú és üres illúziókat romboltak le, hanem mélyében támadtak meg mindennemű nemzeti gondolatot. A konzervatívok pedig nemcsak a nemzeti gondolatot igyekeztek megvédeni, hanem fenntartották, sőt eltúlozták a főleg naiv és elavult illúziókat. Így ahelyett, hogy ténylegesen radikális és konzervatív történelem alakult volna ki, kialakult egy nemzeti öntudatrombolás és vele szemben egy kongó és bombasztikus magyarkodás.”¹⁰⁹ Mint látjuk, a „konzervatív” kifejezéssel a kor egész meghatározó politikai elitjét jellemzi Hamvas, de mégis inkább a függetlenségek sovíniszta felhangoktól sem mentes ellenzékiességét. Megállapítását inkább a Rákosi Jenő nevével szimbolizálható sajtóra érezzük találónak, mintsem Tiszára és szűk értelmiségéi környezetére.

¹⁰⁸ HERCZEG Ferenc: Magyar polgárság. *Magyar Figyelő*, 1913. II. k. 1–3.

¹⁰⁹ HAMVAS Béla: Szellemi törekvések a magyar irodalomban. In: *A magyar Hűperion*. I. k. Medio Kiadó, Budapest, 1999. 269.

Valóban olyan elvetendő illúzió volt ez a Herczeg és lapjai által képviselt „magyar szupremácia”, és olyan elviselhetetlen volt ez a „magyar ugar”, mint ahogy a radikálisok 1906 és 1918 között írásaik döntő többségében hangoztatták? „Az arisztokrácia, a nagytőke, a dzsentri és a klérus Hunniája” tényleg az a reakciós és feudális, mindenestől pusztulásra ítélt államalakulat volt, ahogy a radikálisok elképzelték? Bizonyára nem. Magyarország – a dualizmus rendszeréből adódó problémákkal terhelten, amit még tetézték a Monarchia tarka nemzetiségi egyvelegéből eredő problémák és a rendies maradványok – egészében mégiscsak liberális polgári társadalom volt.¹¹⁰ Történelmi távlatból, megélve a két világháború közötti közép- és kelet-európai történések tragikus tapasztalatait, Herczeg fő vitapartnere, Jászi is jóval pozitívabban ítélte meg a Monarchiát. 1947-es „danubiai” útjának hatása alatt mondja, visszatekintve a Monarchiára: „A törvényesség elviselhetően biztos volt, a személyes szabadságjogokat fokról fokra elismerték, a politikai jogokat folyamatosan kiterjesztették, a nemzeti autonómia elvét növekvő mértékben respektálták. A személyek és javak szabad áramlásának áldásai a Monarchia legeldugottabb részébe is eljutottak.”¹¹¹

Távlatilag Herczeg is egy angol típusú parlamentáris váltógazdaságot és demokráciát tudott Magyarország számára elképzelni, ahogy azt már a fentiekben kimondatta Horkaynéval. Majd 1905-ben, a Szabadelvű Párt bukása, a koalíció uralomra kerülése idején egy nyílt levelében írta: „Ha a kormány meg tudja csinálni azt, amit tervez, akkor a közeljövőben két nagy párt fog szemben állani a Házban, és attól a naptól fogják számítani Magyarország igazi alkotmányos életének kezdetét.”¹¹² De a demokratikus jogkiterjesztés programja beleütközött Herczeg, illetve Tisza politikai axiómaiba, amelyek értelmében a radikálisok követelte azonnali demokratikus jogkiterjesztés, az általános titkos választójog bevezetése a történelmi Magyarország végét jelentette volna. Ők a

¹¹⁰ GYURGYÁK János: i. m. 165–169.

¹¹¹ Pók Attila: A dualista Monarchia radikális demokrata kritikája – mai szemmel. In: GERŐ András (szerk.): *A Monarchia kora – ma*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007. 93–108. Idézet a 96. oldalról. Vö: GYURGYÁK János: i. m. 185.

¹¹² OSZK Kt. Analekta 2195. Herczeg Ferenc nyílt levele Tisza István bukása után. 1905. február. 10.

jogkiterjesztés feltételét megfelelő vagyoni, értelmiségi állapot eléréséhez, a nemzetiségiek lassú közeledéséhez, a magyarok vezető Magyarországra érdekeihez és a magyarságnak az asszimiláció által fokozatosan megvalósuló többségéhez kötötték. E vágyaik teljesüléséhez rendkívül sok időre volt szükség, az idő pedig végérvényesen elfogyott. Herczeg megfogalmazásában: „Időt akartunk nyerni, míg a nemzet annyira megerősödik, hogy kezébe tudja venni a maga sorsát. Ez versenyfutás volt a magyar ember és a felvonuló viharfelhő között. Sajnos, a vihar gyorsabb lovon járt.”¹¹³

Herczeg háborús publicisztikáját áttekintve azt tapasztalhatjuk: az író a háború kitörésének eufóriájában a történelmi drámáiban és politikai publicisztikájában ostorozott széthúzást, pártviszályokat meghaladó, az oly áhított nemzeti egységet megvalósító, új győzhetetlen Magyarországot látott hadba vonulni. Erős historizálással igyekezett igazolni a Monarchia és benne a magyarság igazságos háborúját. Történelmi példák sokaságával támasztotta alá az ellenség hitványságáról alkotott képét és vele szemben az egységes magyar nemzet erkölcsi fölényét. Publicisztikája megjelenítette a magyar nacionalizmust erősítő pozitív képi toposzokat, emellett a nacionalizmus érzését erősíti a magyarság nemzetkarakterisztikájának elemeivel (hősiesség, lovagiasság) szemben megjelenített negatív ellenségkép (hitvány, gyáva, hitszegő). Ahogy Pók Attila megállapítja: a bűnbak megnevezése, a gyűlölet hatásos eszközei a társadalmi kohézió erősítésének, illetve egyes társadalmi csoportok mobilizálásának.¹¹⁴ De Herczeg háborús publicisztikájában már a kezdetekben megjelenik a humanitás, a háború borzalmainak elítélése is. A szenvedő anyák ábrázolása, a lelki ronccsá váló közkatonák tragédiája. 1916-tól pedig írásait egyre inkább átszövik a békevágy gondolatai.

Az ártatlan társasági elbeszéléseit megjelentető *A Héttől eljutott* a kor egyik meghatározó és nagy hatású irodalmi képes hetilapja, az *Új Idők* főszerkesztőségéig. Majd, már politikai hovatartozását vállalva, az egyre inkább Tisza István befolyása alá és

¹¹³ HERCZEG Ferenc: Mikszáth Kálmán Emlékbeszéd. I. m. 161.

¹¹⁴ PÓK Attila: A bűnbakok haszna és kára. In: MISZLIVETZ Ferenc (szerk.): *Találjuk ki...! Tanulmányok Hankiss Elemér tiszteletére*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest–Szombathely, 2008. 234.

szűkebb baráti körébe kerülő sikeres író nevét főmunkatársként ott találjuk a Tisza-párti politikai napilap, *Az Újság* címlapján. De itt még Herczeg nem jegyzett politikai cikkeket. Azt – eltekintve az *Új Idők* Horkaynéjának szatirikus-ironikus kommentárjaitól – csak jóval később, a *Magyar Figyelő* hasábjain fogja megtenni. A *Magyar Figyelő* lapjain válik politikai publicistává. Az egyre inkább a múltba forduló, történelmi tárgyú regények, színdarabok szerzőjének és a politikai publicistának ugyanaz a témája és célja: felhívni a nemzeti egység megvalósítására. Míg a századelőn ezzel a jelszóval csak az obstrukció letörését, az alkotást, az igazi problémák megoldását célzó társadalmi békét szolgálta írásaiban, addig a háborúban már az annak megvívásához nélkülözhetetlen kohézió erősítését, az egyre súlyosabbá váló terhek elviselését szorgalmazta. Jelszava végül az összeomlás, a trianoni diktátum utáni publicisztikájában válik a revízió megvalósításának előfeltételévé.